

BYZANTINIST SOCIETY OF CYPRUS
BYZANTINOΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΥΠΡΟΥ

CBMS 2025

**FIFTH INTERNATIONAL CONFERENCE
ON BYZANTINE AND MEDIEVAL STUDIES**

5-7 December 2025

**ΠΕΜΠΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
BYZANTINΩΝ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

5-7 Δεκεμβρίου 2025

**ABSTRACTS OF PRESENTATIONS
ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΩΝ**

BYZANTINIST SOCIETY OF CYPRUS
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΥΠΡΟΥ

FIFTH INTERNATIONAL CONFERENCE
ON BYZANTINE AND MEDIEVAL STUDIES

Nicosia, 5-7 December 2025

ΠΕΜΠΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Λευκωσία, 5-7 Δεκεμβρίου 2025

ABSTRACTS OF PRESENTATIONS
ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΩΝ

NICOSIA / ΛΕΥΚΩΣΙΑ
2025

FIFTH INTERNATIONAL CONFERENCE
ON BYZANTINE AND MEDIEVAL STUDIES
ABSTRACTS OF PRESENTATIONS

ΠΕΜΠΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΩΝ

PUBLICATION EDITORS	ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ
Athanasios Vionis	Αθανάσιος Βιώνης
Christina Kakkoura	Χριστίνα Κάκκουρα

PUBLICATION DESIGN	ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
Fr. Thomas Costi	π. Θωμάς Κωστή
KERAMOS Publishing	Εκδόσεις ΚΕΡΑΜΟΣ
www.keramos-publishing.eu	

Cover Image:	Εικόνα Εξωφύλλου:
Eduard Alan Bulut (ellastration.gr)	

Each author is fully responsible for the content of his/her abstract.
Κάθε συγγραφέας φέρει την πλήρη ευθύνη για την περίληψή του/της.

© 2025 BYZANTINOLOGΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΥΠΡΟΥ
Τ.Θ. 24777, 1303 ΛΕΥΚΩΣΙΑ

ISBN: 978-9963-2397-4-0

BYZANTINIST SOCIETY OF CYPRUS
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΥΠΡΟΥ

Executive Committee	Διοικητικό Συμβούλιο
Athanasios Vionis, <i>Chairman</i>	Αθανάσιος Βιώνης, <i>Πρόεδρος</i>
Christodoulos Hadjichristodoulou, <i>Vice-Chairman</i>	Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, <i>Αντιπρόεδρος</i>
Athanasios Koutoupas, <i>Secretary</i>	Αθανάσιος Κουτουπάς, <i>Γραμματέας</i>
Rania Michail, <i>Treasurer</i>	Ράνια Μιχαήλ, <i>Ταμίας</i>
Fryni Hadjichristofi, <i>Member</i>	Φρύνη Χατζηχριστοφή, <i>Μέλος</i>

CONFERENCE | **ΣΥΝΕΔΡΙΟ**

Conference Honorary President	Επίτιμος Πρόεδρος Συνεδρίου
Demetrios Michaelides	Δημήτριος Μιχαηλίδης

Keynote Speaker	Κεντρική Ομιλήτρια
Béatrice Caseau	Béatrice Caseau

Scientific & Organising Committee	Επιστημονική & Οργανωτική Επιτροπή
Athanasios Vionis (Chair)	Αθανάσιος Βιώνης (Πρόεδρος)
Christina Kakkoura	Χριστίνα Κάκκουρα
Athanasios Koutoupas	Αθανάσιος Κουτουπάς
Rania Michail	Ράνια Μιχαήλ
Nikolas Bakirtzis	Νικόλας Μπακιρτζής
Doria Nicolaou	Ντόρια Νικολάου
Maria Parani	Μαρία Παρανή
Christodoulos Hadjichristodoulou	Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου
Fryni Hadjichristofi	Φρύνη Χατζηχριστοφή

SUPPORTER | **ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΗΣ**

Commission for Byzantine
Archaeology, International
Association of Byzantine Studies | Επιτροπή για τη Βυζαντινή
Αρχαιολογία, Διεθνής Ένωση
Βυζαντινών Σπουδών

SPONSORS | **ΧΟΡΗΓΟΙ**

Deputy Ministry of Tourism | Υφυπουργείο Τουρισμού
Deputy Ministry of Culture | Υφυπουργείο Πολιτισμού
University of Cyprus | Πανεπιστήμιο Κύπρου
Ambassade de France à Chypre
(Institut français de Chypre) | Πρεσβεία της Γαλλίας στη Λευκωσία
(Institut français de Chypre)
Holy Church of Panagia
Phaneromeni in Nicosia | Ιερός Ναός Παναγίας
Φανερωμένης Λευκωσίας
Archbishop Makarios III Foundation | Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄
Association of Cypriot Archaeologists | Σύνδεσμος Κυπρίων Αρχαιολόγων
Bank of Cyprus Cultural Foundation | Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου
Holy Bishopric of Kition
(churches of Panagia Aggeloktisti and
Agia Marina & Agios Nektarios
Tersefanou) | Ιερά Μητρόπολις Κιτίου
(ναοί Παναγίας Αγγελόκτιστης και
Αγίας Μαρίας & Αγίου Νεκταρίου
Τερσεφάνου)
Kyperounda Winery | Οινοποιείο Κυπερούντας

COMMUNICATION SPONSOR | **ΧΟΡΗΓΟΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ**

Cyprus Broadcasting Corporation
(CyBC) | Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου
(PIK)

TABLE OF CONTENTS ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

GREETING BY THE CHAIR OF THE BYZANTINIST SOCIETY OF CYPRUS	13
ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΥΠΡΟΥ	15
MARBLE FITTINGS AND ARCHITECTURAL ELEMENTS FROM CAPE DREPANON Demetrios Michaelides	17
WHO WAS ALLOWED TO SING IN BYZANTINE CHURCHES? Béatrice Caseau	18
READING SOCIETY THROUGH IMMURED PLATES: THE EXAMPLE OF POST-BYZANTINE CHURCHES FROM NORTH KYNOURIA, EASTERN PELOPONNESE Smaragdi Arvaniti	19
THE SOCIAL CONTEXT OF THE MADABA MAP Jacob Ashkenazi	20
ΤΟ ΜΕΤΟΧΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΙ Η ΕΦΕΣΤΙΑ ΕΙΚΟΝΑ: ΙΧΝΗ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΡΙΠΕΡΑ Βάσος Βασιλείου	21
BYZANTINEΣ ΠΑΡΑΦΡΑΣΕΙΣ ΩΣ ΑΥΘΥΠΙΑΡΚΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ <i>AMBROSIANUS</i> Q 77 SUP. (MARTINI-BASSI 683) (11 ^{ΟΣ} ΑΙ.) Γεώργιος Γουσγουριώτης	22
AN EARLY BYZANTINE CHURCH AT PROTARAS-PANAYIOTISSA: A PRELIMINARY REVIEW Polina Christofi	23
TRADE BETWEEN LUSIGNAN CYPRUS AND MAMLUK EGYPT UNDER KING HENRY II (1285-1324): THE IMPACT OF THE PAPAL EMBARGO Nicholas Coureas	24
<i>WEST AREA OF SAMOS ARCHAEOLOGICAL PROJECT:</i> PRELIMINARY PRESENTATION OF TOPOGRAPHIC AND CERAMIC EVIDENCE OF THE LATE ANTIQUE AND BYZANTINE PERIOD Georgia Delli	25
Η ΨΑΛΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑΣ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΚΟΡΔΟΚΟΤΩΝ Γιώργος Δημητρίου	26

LATTICE CHANCEL SCREENS FROM THE HOLY LAND IN THE BYZANTINE PERIOD Lihl Habas	28
LAMPS AND OTHER LIGHTING DEVICES FROM THE TAMASSOS/POLITIKO EXCAVATION, CYPRUS Fryni Hadjichristofi	29
FACES AND CHARACTERS: THE PHYSIOGNOMIC INTERPRETATION OF PORTRAITS IN BYZANTINE HISTORIOGRAPHICAL WRITING Martin Hinterberger	30
THE TURCO-GREEK MANUSCRIPT FROM R.M. DAWKINS' COLLECTION (BODLEIAN LIBRARY OXFORD) Stelios Irakleous	31
ΔΥΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΣΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΟ ΕΥΧΟΛΟΓΙΟ <i>KITTOY</i> 18 Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Α. Ιωαννίδης	32
GREGORY OF NYSSA AS A WEB CRAWLER Václav Ježek	33
Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΕΚ ΒΛΑΧΙΑΣ: ΛΑΪΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ 18 ^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ Θέκλα Καλλή	34
ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΥΛΑΒΕΙΑΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΕΓΧΑΡΑΚΤΩΝ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΩΝ ΕΓΚΟΛΠΙΩΝ Αναστάσιος Κανταράς	35
A MARBLE PULPIT AS A PERMANENT ELEMENT OF THE EARLY CHRISTIAN BASILICA INTERIOR IN NOVAE (NORTHERN BULGARIA): AN INNOVATIVE WAY OF VISUALISING THE LITURGICAL SPACE Elena Klenina	36
ΕΥΡΑΣΙΑΤΙΚΕΣ ΧΕΡΣΑΙΕΣ ΟΔΟΙ ΚΑΙ Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΩΝ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΤΟΥ ΗΣΥΧΑΣΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 13 ^Ο ΑΙΩΝΑ Χρυσοβαλάντης Κυριάκου	37
Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΝΑΓΙΑ ΦΟΡΒΙΩΤΙΣΣΑ ΤΗΣ ΑΣΙΝΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ. ΕΝΑΣ «ΑΛΛΟΣ» ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Χαρά Κωνσταντινίδη	38
«Νουθετεῖν τὰ τέκνα τῆς ἐκκλησίας»: ΝΕΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΟΥΖΑΛΩΝΟΣ Κυριακός Κώστα	40

INVESTIGATING THE <i>SYNODIKON OF ORTHODOXY</i> : A UNIQUE PERSPECTIVE ON ITS ROLE IN BYZANTINE ECCLESIASTICAL IDENTITY AND MEMORY Pantelis Levakos	41
COMMUNITY PATRONAGE AND THE ARTIST SIMEON AUXENTIS IN GALATA, CYPRUS Nicolette V. Levy	42
Ο ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ <i>ΑΓΙΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ</i> 1 ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΗ ΜΟΥΣΙΚΟΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ Ιωάννης Λιάκος	43
Η ΝΗΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΔΕΚΑΠΕΝΤΑΥΤΟΥΣΤΟΥ ΣΤΟ BYZANTINO ΔΙΚΑΙΟ Αλέξανδρος Λιαρμακόπουλος	44
LEGACY AND RECEPTION: THE MEMORY AND CULT OF IOANNIKIOS Jianchang Liu	45
CYPRUS AND ASIA MINOR DURING THE BYZANTINE PERIOD: NEW RESEARCH PERSPECTIVES THROUGH THE CULT OF RELICS Matthias Metzger	46
EMOTIONS AND SOLITUDE IN BYZANTINE ART Mati Meyer	47
ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: Η <i>ΕΚΛΟΓΗ</i> ΩΣ ΠΗΓΗ ΕΚΦΑΝΣΕΩΝ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ BYZANTINΩΝ Γεώργιος Μιγαδάκης	48
THE TRANSFORMATION OF THE CYPRIOT BAPTISTERIES: CHILD BAPTISM AND BAPTISTERIES IN 7TH-CENTURY CYPRUS Rania Michail	49
FROM IMAGE TO INSCRIPTION: THE AESTHETIC TRANSITION IN ARAB-BYZANTINE COINAGE AND THE FORMATION OF EARLY ISLAMIC VISUAL IDENTITY Damon Monzavi	50
Η ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ ΩΣ ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΤΩΝ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ ΤΗΣ BYZANTINHΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ Διονύσιος Μουρελάτος	51
Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Β' (976-1025) Βασίλειος Μπρέντας	53
ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΣΤΑΥΡΑΚΙΟΥ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΔΗΜΗΤΡΙΟ Δημήτριος Νίκου	55

LATE ROMAN STUCCO DECORATION IN CYPRUS: NEW EVIDENCE FROM PANAYIOTISSA IN PARALIMNI-PROTARAS, CYPRUS Panayiotis Panayides	56
Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΚΥΠΡΙΩΝ ΚΛΗΡΙΚΩΝ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ (1570-71). Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ Χρυσοβαλάντης Παπαδάμου	57
ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΟΥ 8 ^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ Κατερίνα Παπαζαχαρία	58
SPIRITUAL PATRONAGE AND TOLERANCE: THE GREEK ORTHODOX CHURCH IN MEDIEVAL SCANDINAVIA Agni Agathi C. Papamichael	59
ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΜΕΜΠΡΕ (ΠΑΛΛΑΙΟΛΟΓΟΣ): ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΚΑΙ ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ Νάσα Παταπίου	60
« <i>Εγὼ πολὺν χρόνον προσαναλώσας τῇ ματαιοπονίᾳ</i> »: ΜΕΓΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Ο ΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ Μαρία Παύλου	61
FROM THE <i>LINOVAMVAKOI</i> TO THE <i>KROMLIDES</i> : “CRYPTO-CHRISTIANITY” REAPPRAISED Aliosha Pittaka Bielenberg	62
Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΣΑΡΑΝΤΑΣΚΑΛΙΩΤΙΣΣΑ ΜΑΡΑΘΟΚΑΜΠΟΥ ΣΑΜΟΥ: ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ Διονύσιος Πολιτόπουλος	63
ΤΑ ΜΟΥΣΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΠΑΦΟΥ: ΝΕΑ ΠΡΟΚΥΠΤΟΝΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΑΤΑΛΟΓΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥΣ Σάββας Πραστήτης	65
CHRISTIANISING EARLY BYZANTINE THESSALONICA: A GRADUAL PROCESS THROUGH MARTYR TRADITIONS AND PUBLIC CONSTRUCTIONS Konstantinos Raptis	66
ANALYTICAL DIAGNOSIS AND STRATIGRAPHIC MAPPING OF AN 18TH-CENTURY PANAGIA ELEOUSA ICON FROM KYKKOS: CONSIDERATIONS ON PAINTING INTERVENTIONS AND THEIR PRESERVATION Soodabeh Sajadi, Christos Karis, Pengxiao Hao, Andreas Manoli, Stelios Perdikis and Nikolas Bakirtzis	67
Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΟΥΣΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΚΥΚΚΟΥ Άγγελος Σέφκας	68

REDISCOVERING THE MUSLU ÇAVUŞ MOSQUE (CHURCH OF SAINT GEORGE) IN EPISKOPI Barbara Stivarou and Konrad Waniewski	69
ΠΡΩΙΜΑ ΑΣΚΗΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ. ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ Ανδρέας Φούλιας	70
THE AGRICULTURAL HINTERLAND OF PROVINCIA PALESTINA COASTAL CITIES AT LATE ANTIQUITY (5TH TO EARLY 7TH CENTURIES CE): ESTATES AND FARMS Daniel Varga	72
BYZANTINA ΜΟΛΥΒΔΟΒΟΥΛΛΑ ΑΠΟ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΣΩΖΟΠΟΛΗΣ (ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ) Παντελής Χαραλαμπίκης	73
ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΓΛΑΝΤΖΙΑ. ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗ ΛΕΥΚΩΣΙΑ Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου και π. Θωμάς Κωστή	74
NON-INVASIVE ANALYSIS OF CYPRIOT COMPOSIT ICONS: PRELIMINARY FINDINGS Dorota Zaprzalska	75
THE TRANSFORMATION OF THE BYZANTINE INSULAR RURAL SETTLEMENT PATTERNS (AND AGROECOSYSTEMS) IN THE EARLY MIDDLE AGES (ca. 600-900): THE CASES OF SICILY, CYPRUS AND CRETE Luca Zavagno	76
FROM HIGHLANDS TO HARBOURS: TOPOGRAPHY, CONNECTIVITY AND CULTURAL CONTINUITIES ACROSS THE ANATOLIAN HIGHLANDS AND THE BYZANTINE MEDITERRANEAN Nihan Zorlu Basel and Ayse Merve Cilingir	77
<i>Session:</i>	
<i>ECHOES / DIGITAL HUMANITIES IN BYZANTINE AND MEDIEVAL STUDIES ECHOES / ΟΙ ΨΗΦΙΑΚΕΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΣΤΙΣ BYZANTINES ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ</i>	78
MATERIAL AND DIGITAL APPROACHES TO MONASTIC REMAINS: REASSESSING SOURP MAGAR MONASTERY IN THE KYRENIA MOUNTAINS Mehmetcan Soyluoglu, Rahaf Orabi, Sturt Manning and Nikolas Bakirtzis	78
DIGITAL APPROACHES TO THE TROODOS PAINTED CHURCHES: THE PILOT CASE OF AGIOS IOANNIS LAMPADISTIS CHURCH Anastasia Tsagka and Marina Faka	79
KNOWLEDGE CONSTRUCTION AND ITS FORMAL SEMANTIC REPRESENTATION IN A MULTI-DISCIPLINARY CONTEXT: THE NATIVITY 17TH-CENTURY ICON FROM DERYNIA, CYPRUS Sorin Hermon, Valentina Vassallo and Christina Kakkoura	80

ONTOLOGIES OF DEVOTION: STRUCTURING THE CULT OF SAINTS IN CYPRUS Christina Kakkoura	81
3D DIGITAL DOCUMENTATION OF THE SHATBY NECROPOLIS IN ALEXANDRIA Athanasios Koutoupas and Rahaf Orabi	82
DEVELOPING MULTIMODAL DIGITAL LIBRARIES FOR BYZANTINE AND MIEVEAL HERITAGE IN THE EASTERN MEDITERRANEAN Avgoustinos Avgousti and Nikolas Bakirtzis	83
<i>Session:</i>	
INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVES ON SETTLEMENT, ENVIRONMENT AND MEMORY IN THE XEROS RIVER VALLEY, CYPRUS, FROM THE BYZANTINE ERA TO TODAY ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ, ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΗ ΜΝΗΜΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΛΑΔΑ ΤΟΥ ΞΕΡΟΥ (ΚΥΠΡΟΣ) ΑΠΟ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΩΣ ΣΗΜΕΡΑ	84
INTRODUCING BYZANTINE-MEDIEVAL ARCHAEOLOGY IN THE XEROS RIVER VALLEY, LARNAKA DISTRICT, CYPRUS: AIMS, APPROACHES AND RESULTS Athanasios Vionis, Giorgos Papantoniou and Doria Nicolaou	84
EXCAVATING IN THE XEROS VALLEY: CULT, BURIAL AND INDUSTRIAL PRODUCTION FROM THE EARLY BYZANTINE ERA TO THE LATE MIDDLE AGES Doria Nicolaou and Athanasios Vionis	86
RIVER AND SOCIETY IN BYZANTINE CYPRUS: THE CASE OF THE RIVER “XEROS” Pantelitsa Mylona	87
TOWARDS UNDERSTANDING HUMAN-ENVIRONMENT RELATIONS FROM THE BYZANTINE PERIOD TO THE LATE MIDDLE AGES IN CYPRUS: PRELIMINARY STUDIES FROM THE XEROS VALLEY Maria Rousou	88
“ABANDONMENT DOESN’T MEAN LOST FOREVER”: CULTURAL HERITAGE, MEMORIAL HEALING AND ARCHAEOLOGY FOR WELLBEING IN THE XEROS RIVER VALLEY Giorgos Papantoniou, Francesco Ripanti and Athanasios Vionis	89

GREETING BY THE CHAIR OF THE BYZANTINIST SOCIETY OF CYPRUS

It is with great pleasure that I extend a cordial welcome to all researchers, students and other participants attending the Fifth International Conference on Byzantine and Medieval Studies (CBMS), hosted by the Byzantinist Society of Cyprus (BSC) in Nicosia. We are honoured to bring together a community of renowned and young promising scholars dedicated to promoting the study of Byzantine, Medieval and Ottoman history, archaeology, art and literature, all bound by a common enthusiasm for this rich and profound heritage.

Since its establishment in 2013, the BSC has remained committed to advancing Byzantine and Medieval Studies and foster scholarly exchange both locally and globally. Our Society serves as a vibrant platform for the dissemination of research, the nurturing of emerging scholars and the strengthening of research networks. The BSC Conference series stands as the flagship event of the Society, providing a dynamic forum for presenting new research, stimulating dialogue and cultivating interdisciplinary collaboration. Over the past eight years, these conferences have established Cyprus as a hub for Byzantine and Medieval Studies in the Eastern Mediterranean.

This year, we are privileged to host Béatrice Caseau, Professor of Byzantine History at Université de Paris-Sorbonne, as our keynote speaker. Her distinguished contributions to Byzantine Studies offer invaluable insights that will undoubtedly enrich our scholarly discussions. We are equally privileged to have Demetrios Michaelides, Professor Emeritus of the University of Cyprus and founding member of the Cyprus Academy of Sciences, Letters and Arts, serve as our Conference Honorary President. His enduring commitment and leadership in the field inspire us all and underscore the Conference's academic significance.

I extend my heartfelt thanks to the members of the Scientific and Organising Committee, namely Christina Kakkoura, Athanasios Koutoupas, Rania Michail, Nikolas Bakirtzis, Doria Nicolaou, Maria Parani, Christodoulos Hadjichristodoulou and Fryni Hadjichristofi, whose dedication and efforts have been essential to the planning and realisation of this event.

We are deeply grateful to our generous supporters and sponsors, whose invaluable contributions enable this Conference to flourish. We acknowledge with appreciation the Commission for Byzantine Archaeology of the International Association of Byzantine Studies, the Deputy Ministry of Tourism and the Deputy Ministry of Culture of the Republic of Cyprus, the University of Cyprus, the Embassy of France in Cyprus (Institut français de Chypre), the Holy Church of Panagia Phaneromeni in Nicosia, the Archbishop Makarios III

Foundation, the Association of Cypriot Archaeologists, the Bank of Cyprus Cultural Foundation, the Holy Bishopric of Kition (churches of Panagia Aggeloktisti and Agia Marina & Agios Nektarios Tersefanou) and the Kyperounda Winery for their unwavering support. Finally, the Municipality of Nicosia for hosting us at their welcoming Municipal Multipurpose Centre. Our deepest gratefulness also goes to our Communication Sponsor, the Cyprus Broadcasting Corporation (CyBC).

It is my sincere hope that the Fifth CBMS will inspire fruitful exchanges, foster new collaborations and deepen our collective understanding of the Byzantine and Medieval worlds. May your time in Cyprus be both academically rewarding and personally satisfying.

Athanasios K. Vionis
University of Cyprus

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΥΠΡΟΥ

Με μεγάλη χαρά καλωσορίζω θερμά όλες τις ερευνήτριες και όλους τους ερευνητές, φοιτήτριες και φοιτητές και λοιπούς συμμετέχοντες στο Πέμπτο Διεθνές Συνέδριο Βυζαντινών και Μεσαιωνικών Σπουδών (ΣΒΜΣ), το οποίο διοργανώνει η Βυζαντινολογική Εταιρεία Κύπρου (ΒΕΚ) στη Λευκωσία. Αποτελεί ξεχωριστή τιμή για μας η παρουσία εγκεκριμένων και νέων υποσχόμενων ερευνητριών και ερευνητών που αφιερώνονται στην προώθηση της μελέτης της βυζαντινής, μεσαιωνικής και οθωμανικής ιστορίας, αρχαιολογίας, τέχνης και λογοτεχνίας, που συνδέονται με το γνήσιο ενδιαφέρον τους για αυτήν την πλούσια κληρονομιά.

Από την ίδρυσή της το 2013, η ΒΕΚ παραμένει προσηλωμένη στην προώθηση των Βυζαντινών και Μεσαιωνικών Σπουδών και στην ενίσχυση του επιστημονικού διαλόγου τόσο σε τοπικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Η Εταιρεία λειτουργεί ως ένα ζωντανό μέσο διάχυσης της επιστημονικής έρευνας, της προώθησης νέων επιστημόνων και της ενίσχυσης ερευνητικών δικτύων. Η σειρά συνεδρίων της ΒΕΚ αποτελεί την κορυφαία διοργάνωση της Εταιρείας, παρέχοντας ένα δυναμικό φόρουμ για την παρουσίαση νέων ερευνών, την καλλιέργεια του διαλόγου και της διεπιστημονικής συνεργασίας. Τα τελευταία οκτώ χρόνια, τα διεθνή συνέδρια της ΒΕΚ έχουν καθιερώσει την Κύπρο ως κέντρο Βυζαντινών και Μεσαιωνικών Σπουδών στην Ανατολική Μεσόγειο.

Φέτος, έχουμε την τιμή να φιλοξενούμε την Béatrice Caseau, καθηγήτρια Βυζαντινής Ιστορίας στο Université de Paris-Sorbonne, ως κύρια ομιλήτρια του Συνεδρίου μας. Τα διακεκριμένα πονήματά της στον κλάδο των Βυζαντινών Σπουδών προσφέρουν πολύτιμες γνώσεις οι οποίες αναμφίβολα θα εμπλουτίσουν τις επιστημονικές μας συζητήσεις στο παρόν Συνέδριο. Έχουμε επίσης την τιμή να προεδρεύει φέτος του Συνεδρίου μας ο Δημήτριος Μιχαηλίδης, Ομότιμος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Κύπρου και ιδρυτικό μέλος της Κυπριακής Ακαδημίας Επιστημών, Γραμμάτων και Τεχνών. Η διεθνής εμπέλεια του έργου του και η ηγετική του θέση σε διαφορετικά γνωστικά πεδία μάς εμπνέουν όλους και τονίζουν την ακαδημαϊκή σημασία του Συνεδρίου.

Εκφράζω τις θερμές ευχαριστίες μου στα μέλη της Επιστημονικής και Οργανωτικής Επιτροπής, Χριστίνα Κάκκουρα, Αθανάσιο Κουτουπά, Ράνια Μιχαήλ, Νικόλα Μπακιρτζή, Ντόρια Νικολάου, Μαρία Παρανή, Χριστόδουλο Χατζηχριστοδούλου και Φρύνη Χατζηχριστοφή, των οποίων η αφοσίωση και οι προσπάθειες ήταν ουσιαστικές για το σχεδιασμό και την υλοποίηση του Συνεδρίου μας.

Είμαστε βαθιά ευγνώμονες στους υποστηρικτές και γενναιόδωρους χορηγούς μας, των οποίων η πολύτιμη συνεισφορά επέτρεψε την υλοποίηση του παρόντος Συνεδρίου. Εκφράζουμε την εκτίμησή μας προς την Επιτροπή Βυζαντινής Αρχαιολογίας της Διεθνούς Ένωσης Βυζαντινών Σπουδών, το Υφυπουργείο Τουρισμού και το Υφυπουργείο Πολιτισμού της Κυπριακής Δημοκρατίας, το Πανεπιστήμιο Κύπρου, την Πρεσβεία της Γαλλίας στη Λευκωσία (Institut français de Chypre), τον Ιερό Ναό Παναγίας Φανερωμένης Λευκωσίας, το Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', τον Σύνδεσμο Κυπρίων Αρχαιολόγων, το Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, την Ιερά Μητρόπολη Κιτίου (ναοί Παναγίας Αγγελόκτιστης και Αγίας Μαρίας & Αγίου Νεκταρίου Τερσεφάνου) και το Οινοποιείο Κυπερούντας για την αδιάλειπτη υποστήριξή τους. Ευχαριστούμε επίσης το Δήμο Λευκωσίας για τη φιλοξενία του Συνεδρίου μας στο Πολυδύναμο Δημοτικό Κέντρο Λευκωσίας. Τέλος, θερμές ευχαριστίες απευθύνουμε στο Χορηγό Επικοινωνίας του Συνεδρίου μας, το Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου (ΡΙΚ).

Ελπίζω ειλικρινά ότι το Πέμπτο ΣΒΜΣ θα εμπνεύσει γόνιμο επιστημονικό διάλογο, θα προωθήσει νέες συνεργασίες και θα εμβαθύνει την κοινή μας κατανόηση του βυζαντινού και μεσαιωνικού κόσμου. Εύχομαι η παραμονή σας στην Κύπρο να είναι ακαδημαϊκά και προσωπικά αποδοτική.

Αθανάσιος Κ. Βιώνης
Πανεπιστήμιο Κύπρου

MARBLE FITTINGS AND ARCHITECTURAL ELEMENTS FROM CAPE DREPANON

Demetrios Michaelides

Cyprus Academy of Sciences, Letters and Arts
University of Cyprus Professor Emeritus

The 1952-1955 investigation of the three 6th-century basilicas at Ayios Yeoryios of Peyia, by the Department of Antiquities, brought to light a large number of marble items that have remained largely unknown. With the exception of an outstanding ambo and a couple of capitals, the rest of the material has remained unstudied and unpublished. This includes small-size capitals, fragmentary chancel screens and offering tables (both rectangular and sigma-shaped), several basins, a small reliquary, and other, less easily identifiable fittings. Most of these are made of at-the-time ubiquitous Proconnesian marble, however there are several items made of more exotic marbles.

The paper attempts to present as many as possible of these objects, and highlight, once again, the somewhat surprising importance of this isolated site on Cape Drepanon on the western coast of Cyprus.

WHO WAS ALLOWED TO SING IN BYZANTINE CHURCHES?

Béatrice Caseau

Université de Paris-Sorbonne

During the 4th century, as the number of clerics grew in large churches, cantors appeared among members of the clergy. The council of Laodicea forbids anyone but cantors to sing from the ambo and restricts improvisation in singing. What was the place of congregations in singing during liturgies? What was the place of women? During the 12th century, Balsamon's comments on canon law also points to another development in singing, which irks him: the presence of eunuchs among cantors. This communication focuses on canonical restrictions to singing inside Byzantine churches.

READING SOCIETY THROUGH IMMURED PLATES: THE EXAMPLE OF POST-BYZANTINE CHURCHES FROM NORTH KYNOURIA, EASTERN PELOPONNESE

Smaragdi Arvaniti

National and Kapodistrian University of Athens

This paper examines the presence and significance of immured ceramic plates (*bacini*) in the architecture of post-Byzantine churches in North Kynouria. Often dismissed as decorative, these embedded ceramics serve as silent witnesses to the social, cultural and artistic contexts in which they were created and used.

The Church of Christ the Saviour at Loukou Monastery in Astros (early 17th century) stands as the oldest and most influential example, serving as a prototype for later churches in the region. These include the katholikon of the Palaio-Panagia and Orthokosta Monasteries, and Saint Nikolaos Kontolinas—where predominantly Ottoman to early modern pottery is observed.

Focusing on structures from the 17th to 19th centuries, the study explores the stylistic features, motifs, materials and positioning of the plates, emphasising their symbolic and communicative roles. Strategically located along historical trade routes and communication, these churches occupy transitional zones, making the plates potential markers of identity, hospitality or spiritual protection.

By situating these examples within the broader framework of post-Byzantine material culture and ecclesiastical architecture, the paper argues that these ceramics are more than embellishments—they are micro-histories. They reflect devotional practices, local agency and socio-economic conditions of their time.

Ultimately, the study proposes a re-evaluation of immured plates as key cultural artefacts. Through the case of North Kynouria, it demonstrates how minor architectural elements can yield significant historical and anthropological insights.

THE SOCIAL CONTEXT OF THE MADABA MAP

Jacob Ashkenazi

Kinneret College on the Sea of Galilee

This chapter examines the 6th-century Madaba Map mosaic beyond its conventional interpretation as a religious artifact, revealing how it encodes complex social, economic and political dimensions of Late Antique society. While traditionally viewed as a representation of sacred geography and pilgrimage sites, the map inadvertently preserves evidence of what might be called the “Lay Land” coexisting with the “Holy Land.”

By “reading against the grain” of the map’s intended religious purpose, we gain insights into how imperial administration, ecclesiastical hierarchy, monastic communities and local elites simultaneously shaped both the physical landscape and its representation. The map’s urban vignettes depicting cities like Jerusalem, Gaza and Neapolis reveal the persistence of classical urban forms —theatres, colonnaded streets and bathhouses— showcasing the continuing importance of Roman design principles and civic identity alongside Christian institutions.

Theoretical frameworks from Lefebvre’s production of space, Bourdieu’s field theory and Anderson’s imagined communities help analyse how the map both reflects and constructs social reality. The map encodes systems of power and legitimacy through its spatial organisation, revealing Palestine as a competitive arena where various social actors vied for influence over both physical space and symbolic meaning.

The map’s depiction of economic activities —agricultural specialisation, trade routes and industrial sites— illuminates how productive landscapes underpinned both sacred and secular realms. Monasteries appear not as isolated enclaves but as nodes within networks of exchange and communication, mediating between urban and rural worlds while participating in regional economies. Local elites emerge as crucial actors whose patronage of religious institutions blurred boundaries between sacred and secular authority.

Social dynamics are further revealed through the map’s representation of transportation networks, settlement patterns and specialised agricultural zones, all reflecting the complex organisation of Late Antique society. The contrast between Jerusalem’s predominantly sacred portrayal and the more secular character of other cities encodes the ongoing negotiation between centralised ecclesiastical authority and distributed local elite power.

Comparative analysis with contemporary textual accounts and visual representations highlights the map’s unique contribution to understanding this period. Its visual synthesis of sacred and secular elements within a unified cartographic framework provides unparalleled insight into how these dimensions coexisted and interacted within the landscape.

This approach challenges traditional interpretations that treat the Madaba Map primarily as a pilgrim’s guide or theological statement. Instead, it reveals the map as a complex text that inadvertently documents the multivalent reality of Late Antique Palestine —a society where the “Holy Land” and “Lay Land” were not separate spheres, but interconnected dimensions shaped by various competing and cooperating forces operating within complex social, economic and cultural contexts.

ΤΟ ΜΕΤΟΧΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΙ Η ΕΦΕΣΤΙΑ ΕΙΚΟΝΑ: ΙΧΝΗ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΡΠΕΡΑ

Βάσος Βασιλείου

Υπουργείο Παιδείας, Αθλητισμού και Νεολαίας Κύπρου

Η παρούσα εργασία διερευνά τη μακράιωνη σχέση της μοναστηριακής ζωής με την περιοχή της Άρπερας, εστιάζοντας στο μετόχι του Αγίου Γεωργίου —ένα από τα λιγότερο γνωστά, αλλά ιστορικά σημαντικά εξαρτήματα της Μονής Σταυροβουνίου— και στην εφέστια εικόνα του αγίου που διασώζεται έως σήμερα. Μέσα από διαχρονική ανάλυση πηγών, πρωτογενών τεκμηρίων, οθωμανικών απογραφών και αρχαιακού υλικού, καθώς και από επιτόπια καταγραφή μνημείων και προφορικών μαρτυριών, αποκαλύπτεται η πνευματική, κοινωνική και οικονομική λειτουργία του μετοχίου από τη Φραγκοκρατία μέχρι και τον 19ο αιώνα.

Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στον ρόλο του δραγουμάνου Χριστοφάκη Κωνσταντή, ο οποίος κατά τον 18ο αιώνα αναδείχθηκε σε βασικό παράγοντα της αναστήλωσης και πνευματικής αναγέννησης του ναού, σε συνεργασία με τον ηγούμενο της Μονής Σταυροβουνίου Καλλίνικο. Η εργασία τεκμηριώνει τη βαθύτερη σύνδεση του ναού με το υδροδοτικό σύστημα της Λάρνακας (έργο του Αμπού Μπεκίρ Πασά, 1747), και επανερμηνεύει την Άρπερα όχι μόνο ως αγροτικό τόπο αλλά και ως πνευματικό σημείο αναφοράς.

Η μελέτη εντοπίζει τις ρίζες του μετοχίου ήδη από τη Βενετική περίοδο, μέσω των φεουδαρχικών κτήσεων των Ποδοκάθαρων, και εξετάζει την ομαλή μετάβασή τους στη μοναστηριακή κυριότητα. Σημαντικά ιστορικά και χαρτογραφικά τεκμήρια, όπως οι χάρτες του Ortelius (1573), του Leonida Attar (1542) και του Alexander Drummond (1754), επιβεβαιώνουν τη σταθερή παρουσία του οικισμού και τη σημασία του ως υδάτινου και οικονομικού κόμβου. Ιδιαίτερη συμβολή της εργασίας αποτελεί η χρήση οθωμανικών εγγράφων του 18ου και 19ου αιώνα (π.χ. Temettuat και Vakif Defterleri), τα οποία αναδεικνύουν την ύπαρξη βακουφικών κτημάτων, νερόμυλων και υδραυλικών έργων στην Άρπερα, καθώς και την έμμεση αναφορά στη Μονή του Αγίου Γεωργίου.

Η εργασία διαρθρώνεται σε τέσσερις ενότητες: (1) τη γεωιστορική ταυτότητα της Άρπερας και τον ρόλο των Ποδοκάθαρων· (2) την επαναδραστηριοποίηση της περιοχής υπό την αιγίδα της Μονής Σταυροβουνίου· (3) την κοινωνικοοικονομική λειτουργία του μετοχίου κατά την Οθωμανική περίοδο· και (4) την ανάδειξη της εφέστιας εικόνας του Αγίου Γεωργίου ως τεκμηρίου μνήμης και συνέχειας. Η Άρπερα, τελικά, προσεγγίζεται ως «Αίνων» της κυπριακής υπαίθρου, ως ένας τόπος όπου «πολλά ύδατα» δεν σήμαιναν μόνο φυσική αφθονία, αλλά και πνευματική ζωογόνηση.

Μέσα από την ιστορική ανασύσταση και ερμηνεία των πηγών, ο ναός του Αγίου Γεωργίου αναδεικνύεται σε σύμβολο μιας τοπικής ιστορίας που υπερβαίνει τη σιωπή των ερειπίων, και σε μνημείο μιας πίστης που επιβιώνει ακόμη και μέσα από τη λήθη.

**ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΠΑΡΑΦΡΑΣΕΙΣ ΩΣ ΑΥΘΥΠΑΡΚΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ *AMBROSIANUS Q 77 SUP.*
(*MARTINI-BASSI 683*) (11^{ΟΣ} ΑΙ.)**

Γεώργιος Γουσγουριώτης

Πανεπιστήμιο Πατρών / Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Τα ποιήματα του Γρηγορίου Ναζιανζηνού έτυχαν μεγάλης διάδοσης στο Βυζάντιο. Κατείχαν μια ορισμένη θέση στο πεδίο της σχολικής εκπαίδευσης, διαπίστωση που μαρτυρείται από την ύπαρξη τεσσάρων σχολικών λεξικών στα ποιήματα του Θεολόγου και πολυάριθμων πεζών παραφράσεων. Στη χειρόγραφη παράδοση των παραφράσεων οι παραφράσεις παραδίδονται κατά κανόνα μαζί με τα αρχικά κείμενα, και το υλικό διατάσσεται συνήθως σε δύο στήλες, εκ των οποίων η μία αντιστοιχεί στο ποίημα και η δεύτερη στην παράφρασή του. Μόλις τέσσερις κώδικες σώζουν αποκλειστικά παραφράσεις των ποιημάτων του Θεολόγου, και όχι και τα αρχικά κείμενα. Χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της πρακτικής συνιστά ο κώδικας *Ambrosianus Q 77 sup.* (11ος αι.). Το εν λόγω χειρόγραφο αποτελεί τον αρχαιότερο μάρτυρα της παράδοσης της Παράφρασης Γ, η οποία ενίοτε επεκτείνει το νόημα του αρχικού κειμένου και σε άλλες περιπτώσεις παραμένει προσκολλημένη σε μια λέξη προς λέξη απόδοσή του.

Η ανακοίνωσή μας θέτει στο επίκεντρο τον συγκεκριμένο κώδικα, συζητώντας για πρώτη φορά τα περιεχόμενα και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Συγκεκριμένα, θα εξεταστούν οι αποδόσεις επιμέρους ποιημάτων που παραδίδονται από το αμβροσιανό χειρόγραφο, με σκοπό να διερευνήσουμε πιθανά στοιχεία της ταυτότητας του παραφραστή, τον σκοπό σύνθεσης αυτών των κειμένων και το ενδεχόμενο αναγνωστικό κοινό του κώδικα. Ακόμη, αντιπαραβάλλοντας αποδόσεις που σώζονται στον αμβροσιανό κώδικα με ερμηνείες της Παράφρασης Α για τα ίδια ποιήματα, θα επιχειρήσουμε να εξακριβώσουμε κατά πόσο η Παράφραση Γ, όπως παραδίδεται από τον *Ambrosianus Q 77 sup.*, θα μπορούσε να συνδεθεί με τις ανάγκες της σχολικής αίθουσας.

AN EARLY BYZANTINE CHURCH AT PROTARAS- PANAYIOTISSA: A PRELIMINARY REVIEW

Polina Christofi

Department of Antiquities, Cyprus

The remains of an Early Byzantine basilica were found during earthworks conducted in the chapel of Panayia-Panayiotissa in 2019. After the important discovery of a Hellenistic inscribed stele, a rescue excavation by the Department of Antiquities, led by the speaker, was launched revealing a rich archaeological site dating to the Early Byzantine and the Medieval periods.

Panayia church is located in the locality of Protaras of the Paralimni Municipality, within the district of Famagusta. The site is positioned on a rocky plateau at the top of the hill overlooking a small promontory called Moutti tis Xistarias at the east. It is situated in a hollow between two rivers and next to the church, a natural spring (Mana tou Nerou) has been providing water to the local community for centuries. Ruins of a Venetian aqueduct are still visible today in the church's periphery. It is about 7,2 kilometres northwest of Cavo Greco and 25 kilometres southeast of Salamis.

North of the standing church, the north and central aisles of a basilica of the 6th-7th century CE were unearthed. The south aisle and the sanctuary of the three-aisled tile-roofed basilica have been lost due to modern construction development in the area. The surviving dimensions of the religious monument, including the narthex and the *solea* leading to a raised pulpit, are 9,5 metres in width and 16,60 metres in length. The existence of column bases, still in situ, as well as fragments of limestone columns still visible in the area point to the fact that the three aisles were divided by colonnades. Judging from a vast number of marble and gypsum findings, some features of the original church must have been decorated with *opus sectile* and gypsum moldings following the trends of the 6th-7th century.

The church, after a long period of abandonment, seems to have been reconstructed in the 15th century in the location of the standing church and to have also served a funerary use. Twenty-two interments have been excavated at the church, dating from the late 15th-17th century, providing an insight into the burial customs and the living conditions of the local population.

TRADE BETWEEN LUSIGNAN CYPRUS AND MAMLUK EGYPT UNDER KING HENRY II (1285-1324): THE IMPACT OF THE PAPAL EMBARGO

Nicholas Coureas

Flinders University

In this paper, I examine the promulgation of papal prohibitions on the trade in strategic materials with the Muslims and especially the Mamluks during the period under discussion, together with the prohibitions decreed by the Latin Church in Cyprus. The measures proposed and implemented by King Henry II to stop such trade, their effectiveness, whether he and his officials were selective in applying the prohibitions and, if so, the reasons behind this are discussed. The subterfuges employed by merchants in Cyprus to circumvent the papal prohibitions, the clerical punishments violators of the papal embargo underwent, whether this involved monetary fines or serving on board galleys of the military Orders are described and explained.

How Cyprus's geographical proximity to Egypt and Syria and the lucrative nature of the trade encouraged its continuation despite papal sanctions is analysed. In addition, mention is made of the nationalities or ethnicities of the merchants involved, the merchandise transported in instances where it is recorded and of the effect this illegal trade had within the Mamluk sultanate. Also examined are examples of papal correspondence and of crusading treatises that mention Cyprus as a haven for "bad Christians" violating the papal embargo, despite the assertions of King Henry II and his ambassadors to the papal court of their efforts to stop the illegal trade. Whether the efforts of the king and his officials succeeded and to what extent are also discussed. Finally, the political changes taking place in the Near East, the Aegean area and in Western Europe at the end of King Henry's reign and how they impacted on trade between Cyprus and the Mamluk lands are examined.

**WEST AREA OF SAMOS ARCHAEOLOGICAL PROJECT:
PRELIMINARY PRESENTATION OF TOPOGRAPHIC
AND CERAMIC EVIDENCE OF THE LATE ANTIQUE
AND BYZANTINE PERIOD**

Georgia Delli

National and Kapodistrian University of Athens

The West Area of Samos Archaeological Project (WASAP) is an interdisciplinary archaeological initiative that aims to document and interpret the topography and material remains of western Samos during the archaic period. The Late Antique and Byzantine periods were also incorporated into the project's scope, as a substantial proportion of the ceramic finds corresponded to these phases. The Byzantine segment of the research seeks to illuminate the transition from the late Roman world to the Middle Byzantine one, examining changes, settlement patterns, and economic activity across this region of the island. The initial phase of the project included surface surveys, systematic mapping and georeferencing of archaeological indications, as well as the organized collection of pottery. Particular emphasis was placed on the use of Geographic Information Systems (GIS) for the recording, visualization and analysis of spatial data, enabling the detailed mapping of the distribution of both movable finds and architectural remains. Preliminary results indicate the presence of an active and productive local population. The pottery identified consists primarily of amphorae, alongside utilitarian and storage vessels, while evidence for both local production and imported wares from the eastern Mediterranean—integrated into the commercial networks of Late Antiquity and the Byzantine period—is clearly attested. Noteworthy is the stability of the settlements and the continuity of commercial activity even after the emergence of the Arab threat from the second half of the 7th century onwards. The geomorphology of the northern and southwestern zones, combined with access to the sea, appears to have played a decisive role in shaping residential and economic structures. The research aims to situate the findings from western Samos within the broader context of the Aegean during Late Antiquity and the Byzantine period, contributing to ongoing discussions concerning the evolution of fortification, religious, and settlement landscapes during the transitional centuries and the early Byzantine era. This preliminary presentation provides new evidence for any future research or excavation, while establishing a foundation for formulating new questions regarding the historical, cultural and economic development of western Samos and its position within the wider Byzantine ecocultural environment. These insights underscore the significance of sustained interdisciplinary approaches in reconstructing regional historical trajectories effectively.

Η ΨΑΛΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑΣ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΚΟΡΔΟΚΟΤΩΝ

Γιώργος Δημητρίου

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Η ιδιάζουσα γεωγραφική θέση της Κύπρου αποτελεί πιθανότατα το κύριο αίτιο για την πολυδιάστατη πολιτιστική παράδοση που συναντάται στο νησί. Η τοποθέτησή της σε ένα από τα σημαντικότερα γεωγραφικά σημεία του κόσμου είχε ως αποτέλεσμα την άφιξη ποικίλων πολιτισμών, γεγονός που διαμόρφωσε τον πολυποίκιλο χαρακτήρα του κυπριακού πολιτισμού και της παράδοσης. Μετά την κατάληψη της Κύπρου από τον βασιλιά της Αγγλίας Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο, κατά τη διάρκεια της Γ' Σταυροφορίας, αρχίζει σταδιακά η περίοδος της Λατινοκρατίας (1191-1571). Κατά το διάστημα αυτό, η Κύπρος πωλείται αρχικά στους Ναΐτες Ιππότες, ενώ στη συνέχεια ο Άγγλος βασιλιάς την παραχωρεί στον Guy de Lusignan, πρώην βασιλιά των Ιεροσολύμων. Ο τελευταίος ιδρύει τη δυναστεία που θα διοικήσει το νησί μέχρι το 1489, οπότε η πολιτική διαχείριση της Κύπρου περνά στη Δημοκρατία της Βενετίας, έως την οθωμανική κατάκτηση το 1571.

Αναπόφευκτα επηρεαζόμενος από την πληθώρα των συγκυριών αυτών υπήρξε και ο εγχώριος πληθυσμός, στο μεγαλύτερο μέρος του οποίου ανήκαν ανέκαθεν οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί. Έτσι, με την αποδυνάμωση της κωνσταντινοπολιτικής αυτοκρατορίας, αλλά και τη μερικώς περιορισμένη επιρροή της στον χριστιανικό πληθυσμό της Κύπρου, παρατηρείται σταδιακά η ολοένα και συχνότερη καταγραφή της κυπριακής παράδοσης μιας παράδοσης που, με το πέρασμα του χρόνου, αναπτύσσεται ακολουθώντας και τις λοιπές αποκεντρωμένες τοπικές εκφάνσεις που εμφανίζονται κατά την εν λόγω περίοδο.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση μελών της οικογένειας των Κορδοκοτών (τέλη 14ου-μέσα 16ου αι.), οικογένειας με έντονη δραστηριότητα τόσο στο εκκλησιαστικό πλαίσιο, όσο και στον τομέα της μουσικής εξέλιξης της κυπριακής ψαλτικής τέχνης και της διατήρησης του ελληνορθόδοξου χαρακτήρα αυτής.

Μέσα από τη συλλογή κυρίως πρωτογενών πηγών επιδιώκεται η χρονολογική τοποθέτηση εκάστου μέλους της οικογένειας, καθώς και η —για πρώτη φορά— ενιαία παρουσίαση του συνόλου της εργογραφίας τους. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στις δύο σημαντικότερες, βάσει των πηγών, προσωπικότητες της οικογένειας αυτής.

Η *Μέθοδος των Καλοφώνων* του Θωμά Κορδοκοτού (*Βατ.* 1530) αποτελεί μία από τις σπουδαιότερες μεθόδους διδασκαλίας ολοκλήρου της ψαλτικής τέχνης κατά την εν λόγω περίοδο. Σύγχρονος σχεδόν του πρωτοψάλτη της Αγίας Σοφίας κατά το πρώτο ήμισυ του 14ου αι. Ξένου του Κορώνη, ο Θωμάς Κορδοκοτός, ιερέας και πρωτοψάλτης «*ἀγίων ἐπισκοπῶν τῶν Γρεκῶν Κύπρου*», αποθησαυρίζει στη *Μέθοδό* του σπανιότατες θέσεις —μουσικά μοτίβα— της Καλοφωνίας, γεγονός που μας προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες για το επίπεδο της περιτεχνίας των ψαλτών στα αστικά κέντρα της λατινοκρατούμενης Κύπρου.

Εξίσου ενδιαφέρουσα περίπτωση αποτελεί εκείνη του, πιθανότατα άμεσου, απογόνου του Θωμά, Ιωάννη Κορδοκοτού, πρωτοψάλτη και ευδομαδάριου της καθολικής εκκλησίας των Ρωμαίων. Ο Ιωάννης Κορδοκοτός φαίνεται να υπήρξε ο κύριος γραφέας

του αρχαιότερου διασωθέντος κυπριακού μουσικού χειρογράφου (Λειμ. 300), το οποίο εμπεριέχει τόσο τροπάρια μεγάλων εορτών, όσο και τροπάρια αφιερωμένα σε ευρύτερα εν Κύπρω τιμώμενους αγίους, μεταξύ των οποίων και στον πολιούχο της Λευκωσίας, άγιο Τριφύλλιο.

Με την παρουσίαση και των τεσσάρων μελών της οικογένειας αυτής, καθώς επίσης και με την παράθεση της εργογραφίας αυτών, επιδιώκεται παράλληλα και η ένταξή τους στο ευρύτερο πλαίσιο της παρουσίας του ορθόδοξου λόγιου στοιχείου στη Φραγκοκρατούμενη και Βενετοκρατούμενη Κύπρο, με όσα συμπεράσματα και ερωτήματα δύνανται να προκύψουν εκ τούτου. Έτσι, μέρος αλλά και εν είδει κατακλείδας της εισηγήσεώς μας είναι η προσθήκη της παραμέτρου της δραστηριότητας των προαναφερθέντων μελών στην καθημερινότητα της συνυπάρξεως των διαφόρων ομολογιών στην Κύπρο, κατά την υπό την *Bulla Cypria* λατινοκρατούμενη Κύπρο.

LATTICE CHANCEL SCREENS FROM THE HOLY LAND IN THE BYZANTINE PERIOD

Lihl Habas

The Hebrew University of Jerusalem

Among the various types of chancel screens that enclosed the liturgical areas of churches and synagogues in the Holy Land during the Byzantine period, lattice panels were considered the most luxurious and expensive. As a result, researchers believe these panels were placed at the front of the bema, on either side of the main entrance, or as a front railing of the ambo within church buildings.

These exquisite panels were primarily crafted from imported marble and produced with exceptional skill in imperial workshops. However, some locally made imitations have also been identified. The panels featured a diverse array of decorative patterns, ranging from simple to highly intricate designs. These included diamond or scale-like nets, scrolls and medallions, adorned with plant and floral motifs, sometimes accompanied by animal figures. Other designs incorporated intersecting circles with or without crosses, geometric interlaces interwoven with plant and floral motifs, occasionally featuring crosses, and the most elaborate design showcased a central laurel wreath encircling a cross or monogram, framed by interlace patterns with crosses and white lilies.

Lattice panels found in Christian contexts were often decorated with crosses and monograms, while those discovered in Jewish settings featured symbols such as the Ark of the Covenant and the seven-branched candlestick (menorah).

Excavations in the Holy Land have uncovered lattice panels that bear striking similarities to those found throughout the Byzantine Empire. Notable parallels can be seen in the lattice screens of churches in Ravenna and Constantinople. Additionally, similar lattice designs appear in Byzantine ivory reliefs and metal ampullae, further illustrating their artistic and cultural significance.

LAMPS AND OTHER LIGHTING DEVICES FROM THE TAMASSOS/POLITIKO EXCAVATION, CYPRUS

Fryni Hadjichristofi

Department of Antiquities, Cyprus

From 2012 to 2023, the Department of Antiquities carried out excavations at the centre of the village of Tamassos-Politiko, south of Nicosia, under the direction of the speaker. These investigations brought to light a significant architectural complex, apparently associated with a partially uncovered Early Byzantine basilica. Although the study of the complex and its associated material remains at a preliminary stage, the discoveries point to continuous occupation of the site from the 4th to the 7th century. This chronology is supported by coin finds and numerous terracotta lamps unearthed during the excavations.

In this presentation, we will examine a representative selection of lamp types that illustrate a remarkable typological continuity, rooted in the well-attested ceramic traditions of Early Byzantine Cyprus. The lamps presented reveal not only types already documented on the island, but also previously unknown forms—such as a multi-nozzle lamp (*polylychnos*) adorned with relief decoration depicting two birds facing each other on either side of a *kantaros* filled with liquid.

It should be noted, however, that most of the lamps examined date predominantly to the 5th and 6th centuries. Among the artifacts associated with the lighting of the buildings, the most striking is a metal wall bracket ending in a griffin-shaped *protome*, designed to suspend lamps, *polycandela* or censers.

The rarity of such objects as the multi-nozzle lamp and the metal wall bracket—together with the architectural layout of the complex, which to date has no known parallel on the island—and the presence of *opus spicatum* pavements, previously undocumented in Cyprus, confer an exceptional character upon the site.

**FACES AND CHARACTERS:
THE PHYSIOGNOMIC INTERPRETATION OF PORTRAITS
IN BYZANTINE HISTORIOGRAPHICAL WRITING**

Martin Hinterberger

University of Cyprus

Various historiographical texts of the Byzantine era, primarily chronicles such as the works of John Malalas, Pseudo-Symeon or Theodore Skoutariotes, contain portraits of the main protagonists, i.e. emperors. These portraits are composed in a highly codified language, consisting primarily of compound adjectives that refer to a certain feature of the person's physical appearance (e.g. "hook-nosed" or "dark-skinned"). This kind of descriptions rely on a writing technique developed during the Hellenistic period and were also used in physiognomic treatises in which a connection between physical appearance and inner character was established. In the past, eminent scholars investigated a possible link between appearance and character in Byzantine texts (*see* in particular: G. Dagron, *Décrire et peindre: essai sur le portrait iconique*, Paris 2007; or H. Maguire, "Essence and accident: Byzantine portraiture and Aristotelian philosophy," *BMGS* 46, 2022: 1-23). In this paper, I intend to shed further light on the question whether a physiognomic interpretation can be applied to verbal portraits of Byzantine emperors.

**THE TURCO-GREEK MANUSCRIPT
FROM R.M. DAWKINS' COLLECTION
(BODLEIAN LIBRARY OXFORD)**

Stelios Irakleous

University of Cyprus

Richard MacGillivray Dawkins (1871-1955) was a British Archaeologist, Professor of Byzantine and Modern Greek Language and Literature at the University of Oxford (1920-1939) and fellow of Exeter College. He had spent a considerable amount of time in Greece and Asia Minor as a prehistoric archaeologist where he developed an interest in medieval and modern subjects. During his stay in Central Anatolia (1909-1911) in the Cappadocia region, he recorded dialects from the Greek speaking villages of the region and the village of Sille. While a lot of what he collected was utilised in various publications (e.g. on *Greek Folktales*, *Modern Greek in Asia Minor*, *Turco-Christian songs from Asia Minor*), there is still material in the collection under his name at the Bodleian Library in Oxford that warrants thorough research.

In this category falls the examined manuscript. Written in Turkish language with Greek characters (*Karamanlidika*), it constitutes a rare artefact in many aspects. In this presentation an effort will be made to address issues deriving from the manuscript concerning ecclesiastical practices and rituals, and the language of religion in Asia Minor.

ΔΥΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΣΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΟ ΕΥΧΟΛΟΓΙΟ ΚΙΤΙΟΥ 18

Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Α. Ιωαννίδης

Θεολογική Σχολή Εκκλησίας Κύπρου

Το χειρόγραφο *Κιτίου* 18 προέρχεται από το χέρι του περίφημου γραφέα Αμβροσίου της Μονής Ανδρείων και θεωρείται ένα από τα καλύτερα έργα του. Γράφτηκε στο β' τέταρτο του 16ου αιώνα και είναι ένα αρχιερατικό ευχολόγιο που προορίζεται για χρήση του επισκόπου «*Καρπασέων και Άμμοχώστου*» (φ. 26α).

Ο κώδικας φέρει σήμερα 150 φύλλα και είναι κολοβός στο τέλος του. Τα φύλλα 1α-141α ανήκουν στον κύριο γραφέα Αμβρόσιο, και φέρουν 31 λειτουργικές διατάξεις. Τα υπόλοιπα 9 φύλλα προέρχονται από μεταγενέστερα χέρια γραφέν και φέρουν 5 λειτουργικές διατάξεις και 2 κείμενα εκκλησιαστικού περιεχομένου.

Ο λειτουργικός κώδικας φέρει σήμερα, ως κατακλείδα των κειμένων του Αμβροσίου, δύο ακολουθίες που τελούνται τη Μεγάλη Πέμπτη από τον επίσκοπο. Η πρώτη «*εὐχαὶ εἰς τὴν ἀπαμφίασιν τῆς ἁγίας τραπέζης τὴν γενομένην τῇ μεγάλῃ Πέμπτῃ ἀπὸ τοῦ ἀρχιερέως*» (φφ. 128β-131β) και η δεύτερη «*ἀκολουθία τοῦ Νιπτήρος τοῦ γενομένου τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Πέμπτῃ μετὰ τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχὴν*» (φφ. 131β-141α).

Η ιστορική λειτουργική συγκριτική μελέτη του περιεχομένου των δύο διατάξεων, τεκμηριώνει ως τόπο προέλευσής τους την Κωνσταντινούπολη. Αντιγράφονται στην Κύπρο από αρχαίες κωνσταντινουπολίτικες ευχολογικές πηγές του 10ου και 11ου αιώνα που βρίσκονται με βεβαιότητα στο νησί, γι' αυτό και ακολουθούν το παράδειγμα των γνωστών ευχολογίων της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας.

Η μελέτη ολόκληρου του λειτουργικού περιεχομένου του ευχολογίου *Κιτίου* 18, σε σύγκριση και με τα άλλα 22 γνωστά μέχρι σήμερα κυπριακά ευχολόγια, αναδεικνύει τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζει το βιβλιογραφικό κέντρο της μονής των Ανδρείων και ο γραφέας Αμβρόσιος στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας της Κύπρου, ως ένα σημαντικό σταυροδρόμι των μεγάλων λειτουργικών κέντρων των Εκκλησιών της Κωνσταντινούπολης και της Μέσης Ανατολής.

GREGORY OF NYSSA AS A WEB CRAWLER

Václav Ježek

University of Prešov

The exegetical originality of Byzantine writers such as Gregory of Nazianzus, Gregory of Nyssa and others has been often studied through the prism of literary analysis, including rhetorical analysis. The theological analysis is usually concentrated on standard dogmatical terms and concepts which show the creativity of the writings of these authors but at the same time perhaps do not bring out the full originality of the works in question. In our contribution we embark on an experimental analysis of one of Gregory of Nyssa's works and one of Gregory of Nazianzus' works in relation to Machine Learning principles. Contemporary issues with Artificial Intelligence and Machine Learning have also broadened the discussion on the creativity and originality of these technical aspects and advancements and more importantly on their ability to depart from set principles either textual or conceptual and the ability to form their own independently structured conclusions.

What characterises the standard works of both 'Gregories' (of Nyssa and Nazianzus) is the necessity to lean on Biblical theological principles and Christological ideas, which set a predetermined limit on their works and their direction. This is very similar to principles found in modern machine learning, where set information or texts form the necessary basis for further machine reflection. Here lies the basic problem: is predetermination and determination either conceptual or textual an obstacle to a more broader and original reflection?

In relation to Gregory of Nyssa we analyse his fairly well-known small exegetical treatise on the witch of Endor. Surprisingly, in this rather minute treatise Gregory struggles with all the possibilities of exegetical reflection and especially struggles with the Old Testament basis which forms the theological framework for the possible conclusions. Fascinatingly enough he combines a rational interpretation with a set text interpretation not reaching completely convincing arguments. A similar, although technical trajectory, is followed by principles in Machine learning and if we take an example of contemporary machine learning the cyclical indeterminacy can be an obstacle to its effectiveness or to the ability to form standard analysis. What is paradoxical in both areas is the premise of a rational system, which however, ends up in a restrained, often non rational systemic conclusion.

To illustrate our example, we also draw in the work of Gregory of Nazianzus, his Oration 45. Here the temptation is to look at this work just as with other similar works from a purely rhetorical structural point of view. Gregory here bases himself on a Christological point of view which more than anything seems to predetermine his conclusions and movements. However, regardless of the rhetorical techniques and predetermination he seems to liberate himself to produce an "unexpected" conclusion. This can be conjoined with other forms of his thought.

We believe that a new reassessment of the exegetical thought of Byzantine writers can serve not only to provide a better glimpse in their thought and its viability but interestingly relates to the contemporary issues in modern technology.

Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΕΚ ΒΛΑΧΙΑΣ: ΛΑΪΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ 18^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Θέκλα Καλλή

Ανεξάρτητη Ερευνήτρια – Αρχαιολόγος

Η παρούσα ανακοίνωση εστιάζει στον λιγότερο μελετημένο, αλλά ιδιαίτερα ενδιαφέρον λαϊκό αγιογράφο Ιωάννη εκ Βλαχίας, ο οποίος δραστηριοποιείται στην Κύπρο από το πρώτο μισό του 18ου αιώνα και εξελίσσεται σταδιακά από λαϊκός ζωγράφος σε ιεροδιάκονο και τελικά ιερέα. Μέσα από διαδοχικά υπογεγραμμένα έργα του, η μελέτη μου επικεντρώνεται στην προσωπική και ειλικρινή καλλιτεχνική εξέλιξη του ζωγράφου προς βυζαντινά πρότυπα, διατηρώντας πάντοτε έναν έντονο λαϊκό χαρακτήρα.

Το πρώιμο έργο του από τον Άγιο Δημήτριο Μαραθάσας (1733) αποκαλύπτει έναν αυτοδίδακτο δημιουργό, ο οποίος, χωρίς χρήση ανθιβόλων, επιχειρεί να αποδώσει ιερές μορφές με παιδική αθωότητα, ωσειδή πρόσωπα και αμυγδαλωτά μάτια, αξιοποιώντας ζωηρά χρώματα και την τεχνική *sgraffito* πάνω σε έντονο χρυσό φόντο. Η εικόνα της Θεοτόκου ως Ρόδον Αμάραντον σε αυτό το στάδιο αποτελεί πρωτότυπη εικονογραφική επιλογή και καταδεικνύει την τάση του για ελεύθερη απόδοση.

Το 1744, στο γνωστό σκαφωτό εικονίδιο από τη Φλάσου, ο Ιωάννης υπογράφει για πρώτη φορά ως ιεροδιάκονος, ενώ το 1761, στην εικόνα της Θεοτόκου από την Αγία Παρασκευή Γαλάτας, φέρει τον τίτλο του ιερέα. Η πορεία του αντανακλά όχι μόνο καλλιτεχνική ωρίμανση —με μεγαλύτερη σταθερότητα στις γραμμές, καθαρότητα χαρακτηριστικών και ισορροπημένη χρήση της σκίασης— αλλά και προσωπική εξέλιξη, καθώς ο αγιογράφος εισέρχεται στον κλήρο και αφομοιώνει συνειδητά τον θεολογικό ρόλο της εικόνας.

Η μελέτη αυτή επιχειρεί να αναδείξει τη σημασία του Ιωάννη εκ Βλαχίας ως χαρακτηριστικού εκπροσώπου της κυπριακής λαϊκής αγιογραφίας του 18ου αιώνα. Παρά την απουσία ακαδημαϊκής κατάρτισης και τη συχνά ατελή ανατομία των μορφών του, ο Ιωάννης δημιουργεί έργα με έντονη εκφραστικότητα, εσωτερικότητα και άμεση απήχηση στο κοινό. Η αγιογραφία του συνιστά ένα μοναδικό κράμα λαϊκής τέχνης, θεολογικής αναζήτησης και καλλιτεχνικής αυθεντικότητας που εμπλουτίζει τη μελέτη της μεταβυζαντινής τέχνης στην Κύπρο.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΥΛΑΒΕΙΑΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΕΓΧΑΡΑΚΤΩΝ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΩΝ ΕΓΚΟΛΠΙΩΝ

Αναστάσιος Κανταράς

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Στην πορεία της ιστορίας της ανθρωπότητας τα φυλακτά ως αντικείμενα ανήκουν σε μια ιδιαίτερη κατηγορία, καθώς συνδέονται με την έννοια του ιερού. Πιο συγκεκριμένα, ο άνθρωπος μέσω των φυλακτών προσπαθούσε να προσεγγίσει το θείο και να εξασφαλίσει την απαραίτητη προστασία προκειμένου να μπορέσει να ανταπεξέλθει στις δυσκολίες της ζωής του. Κάπως έτσι τα φυλακτά μετατρέπονται σε αντικείμενα με αποτροπαϊκό χαρακτήρα, που είναι σε θέση να αποτρέψουν το κακό στον κάτοχό τους μέσω της επίκλησης των καλών υπερφυσικών δυνάμεων. Με την έλευση της νέας θρησκείας του Χριστιανισμού τα φυλακτά ως αντικείμενα αποκτούν ένα βαθύτερο υπόβαθρο, καθώς συνδέονται στενότερα με την πίστη. Στο Βυζάντιο η κατασκευή εγκολπίων εντάσσεται μέσα σε αυτή την αντίληψη, από τη μια πλευρά, περί προστασίας από τις κακές δυνάμεις και, από την άλλη, περί φωτισμού της ψυχής του κατόχου ενισχύοντας την πίστη του. Μια ομάδα τέτοιων εγκολπίων αποτελούν εκείνα με σταυρικό σχήμα, κάποια εκ των οποίων διέθεταν μέσα τους και μικρά τμήματα του τιμίου ξύλου του σταυρού του Χριστού, που συνοδεύονταν και από έμμετρους στίχους αποσαφηνίζοντας με αυτόν τον τρόπο τις ιδιότητες του αντικειμένου και τις προσδοκίες του κατόχου του. Σε αυτές τις τελευταίες περιπτώσεις εγκολπίων θα επιχειρήσει η συγκεκριμένη ομιλία να ρίξει φως, διατυπώνοντας κάποια βασικά συμπεράσματα.

A MARBLE PULPIT AS A PERMANENT ELEMENT OF THE EARLY CHRISTIAN BASILICA INTERIOR IN NOVAE (NORTHERN BULGARIA): AN INNOVATIVE WAY OF VISUALISING THE LITURGICAL SPACE

Elena Klenina

Adam Mickiewicz University

This paper presents a reconstruction of the construction system and visual appearance of a mid-6th century pulpit (*ambo*) of the Constantinopolitan type, located in the Early Christian episcopal basilica at Novae, in the Roman province of Moesia Secunda (modern-day northern Bulgaria). The structure, originally executed in Proconnesian marble, is a rare example of high-quality liturgical furniture in the provinces of the Eastern Roman Empire. The basilica itself is a three-nave structure measuring 40.26 metres in length and 24.30 metres in width, with the internal dimensions of the naos measuring 34.80 by 22.32 metres. Exactly on the longitudinal axis of the church, at the central point of the main nave, the remains of the pulpit's foundation were discovered. This *in situ* feature consists of four monolithic stone blocks, two of which preserve sockets for fastening pins on their upper surfaces. These sockets form two parallel rows of four holes aligned along the west–east axis and were likely used for mounting structural elements of the eastern part of the pulpit.

The reconstruction is based on the analysis of 77 preserved architectural fragments uncovered during archaeological excavations in the basilica. These fragments include parapet panels, colonnettes, bases and capitals, reflecting a sophisticated construction system closely related to metropolitan models from Constantinople. Typologically, the pulpit from Novae belongs to Group I in the classification proposed by J.P. Sodini, characterised by two flights of stairs leading to the *ambo* platform. This was the most common configuration in the Eastern Mediterranean and includes parallels from basilicas in Stobi, Caričin Grad (basilica with transept), Amphipolis (basilica A), Philippos (basilica A), Nea Anchialos (basilica D), Daphnousia, Nicopolis (basilica B), and Delos. Spectral and isotopic analyses identifying the marble were conducted independently in two separate laboratories, confirming the material's provenance from the Proconnesus quarries. The study not only reconstructs the form and placement of the pulpit within the liturgical space but also situates it within the broader context of Early Byzantine church architecture and marble craftsmanship. This contributes to our understanding of ecclesiastical furnishing, regional artistic practices and the transmission of architectural forms across the Eastern Mediterranean in Late Antiquity.

ΕΥΡΑΣΙΑΤΙΚΕΣ ΧΕΡΣΑΙΕΣ ΟΔΟΙ ΚΑΙ Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΩΝ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΤΟΥ ΗΣΥΧΑΣΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 13^Ο ΑΙΩΝΑ

Χρυσοβαλάντης Κυριάκου

Θεολογική Σχολή Εκκλησίας Κύπρου

Η παρούσα ανακοίνωση εξετάζει τη σύνδεση μεταξύ των ευρασιατικών χερσαίων δρόμων και της ανάπτυξης των ησυχαστικών ψυχοσωματικών τεχνικών κατά τον 13ο αιώνα. Μέσα από μια συγκριτική προοπτική, διερευνώνται πιθανές αλληλεπιδράσεις μεταξύ του Ινδουισμού, του Σουφισμού, της Καββάλα και του Ορθόδοξου Ησυχασμού. Υποστηρίζεται ότι οι τεχνικές ελέγχου της αναπνοής μεταδόθηκαν από τον ινδοβουδιστικό κόσμο προς τη Μέση Ανατολή και το Βυζάντιο, μέσω των πολιτισμικών και εμπορικών δικτύων που ενισχύθηκαν από τη μογγολική επέκταση. Η πρωιμότερη πραγματεία στα σανσκριτικά με οδηγίες για την εκτέλεση ασκήσεων διαλογισμού Γιόγκα είναι η Amrtasiddhi του Madhvacandra, η οποία χρονολογείται κατά το δεύτερο μισό του 11ου αιώνα και σίγουρα πριν από το 1160. Ο εξισλαμισμός της πραγματείας Amrtakunda περί το 1212 φαίνεται ότι επέδρασε καθοριστικά στην υιοθέτηση και προσαρμογή των ινδοβουδιστικών τεχνικών αναπνοής στο πλαίσιο του Σουφισμού και της Καββάλα. Αναλύονται οι δραστηριότητες και πρακτικές προσώπων όπως ο Ρουμί, ο Αμπουλάφια και ο Γρηγόριος ο Σιναΐτης, καθώς και οι ιστορικές και γεωπολιτικές συνθήκες που επέτρεψαν τις επαφές αυτές. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη γεωγραφική σημασία περιοχών όπως η Ταυρίδα, η Τραπεζούντα, το Ικόνιο και η Βιθυνία, ενώ γίνεται λόγος για πρόσωπα που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στις διπλωματικές και πολιτισμικές σχέσεις της Κωνσταντινούπολης με τη μογγολική αυλή, όπως η Μαρία των Μογγόλων. Καρπός των αλληλεπιδράσεων αυτών φαίνεται ότι υπήρξαν ορισμένες πραγματείες με πρακτικές συμβουλές περί της ψυχοσωματικής τεχνικής, γραμμένες από Ησυχαστές μοναχούς. Οι πραγματείες αυτές γνώρισαν ιδιαίτερη διάδοση στον Άθωνα κατά το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα, δηλαδή στις παραμονές της έκρηξης της πρώτης έριδας περί Ησυχασμού. Καταληκτικά, τονίζεται ότι ο Ησυχασμός αποτελεί μέρος ενός παγκόσμιου πλαισίου με δίκτυα αλληλεπιδράσεων, αποκαλύπτοντας νέες προοπτικές για τη μελέτη της Βυζαντινής Ορθοδοξίας στον «παγκόσμιο Μεσαίωνα».

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΝΑΓΙΑ ΦΟΡΒΙΩΤΙΣΣΑ ΤΗΣ ΑΣΙΝΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ. ΕΝΑΣ «ΑΛΛΟΣ» ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Χαρά Κωνσταντινίδη

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σκοπός της ανακοίνωσης είναι η προσπάθεια απαντήσεων στην παράθεση ερωτημάτων που προκύπτουν από την εξέταση της τοιχογραφίας του έφιππου αγίου Γεωργίου στην Παναγία Φορβιώτισσα της Ασίνου. Σώζεται στη νότια αψίδα του νάρθηκα, και είναι η μόνη που δεν καλύφθηκε κατά την επιζωγράφηση το 1332/33.

Το έργο έχει χρονολογηθεί στις τελευταίες δεκαετίες του 12ου αιώνα, ενώ σύμφωνα με πρόσφατη δημοσίευση η χρονολόγηση μπορεί να περιοριστεί μέσα στην έβδομη με όγδοη δεκαετία του αιώνα.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πρόκειται για ένα αριστούργημα της εντοίχιας βυζαντινής ζωγραφικής και το πιο ιδιόρρυθμο πορτραίτο έφιππου αγίου στη βυζαντινή εικονογραφία. Στην απόδοσή της έχουν χρησιμοποιηθεί πανάκριβα υλικά, όπως χρυσό, ασήμι, κιννάβαρη και λάπις λάζουλι, ενώ έχει γίνει χρήση γεωμετρικών οργάνων.

Πάνω στον γκρι-μαύρο κάμπο με επίστρωση από λάπις λάζουλι, εντυπωσιάζει ο έφιππος άγιος Γεώργιος σε γυμνό φυσικό τοπίο, ολομόναχος και μεγαλοπρεπής πάνω στο άσπρο άλογο, ως αυτόνομο και ανεξάρτητο πορτραίτο έφιππου ανδριάντα.

Η μορφή στεφανωμένη με στεμματογύριο φέρει πολυτελή στρατιωτική ενδυμασία, χαρακτηριστικά της στρατιωτικής αριστοκρατίας και των βασιλικών προσωπογραφιών των Κομνηνών. Η θωριά του αγίου καθηλώνει το βλέμμα του θεατή καθώς σώμα, κορμός και κεφάλι στέκονται κατενώπιον ακίνητα σε στιγμιαία στάση, ενώ το άλογο βρίσκεται σε κίνηση.

Κρατάει στο αριστερό χέρι μακριά λόγχη με το αιχμηρό άκρο προς τα πάνω και στο δεξί τα χρυσά γκέμια του αλόγου. Πίσω από τον ώμο προβάλλεται πολυτελής εμβληματική ασπίδα, όπου αναπαριστάται το ουράνιο σύμπαν.

Το ολόασπρο άτι είναι στολισμένο με αντίστοιχης πολυτέλειας σκευή. Βηματίζει έχοντας ανασηκωμένο μόνον το δεξί πόδι σε στάση παρέλασης.

Στην ιδιάζουσα μορφή του έφιππου αγίου συνδυάζονται πρώτον η αυστηρή αυτονομία και η μετωπικότητα, δεύτερον η στάση του αλόγου σε παρέλαση και τρίτον η εμβληματική ασπίδα, ενώ λείπουν παντελώς εικονογραφικά στοιχεία από τις διηγήσεις του *Βίου* του αγίου.

Πρόκειται για την πρωϊμότερη απόδοση έφιππου αγίου Γεωργίου σε παράσταση θριάμβου. Παρόμοιο πρότυπο ακολουθείται στο πλακίδιο από στεατίτη του έφιππου αγίου στο Μουσείο Bargello της Φλωρεντίας (14ος αι.) και στη φορητή εικόνα της Συλλογής Βαλλιάνου στο Μουσείο Μπενάκη (α' μισό 15ου αι.), αλλά και στο πλακίδιο από στεατίτη του έφιππου αγίου Δημητρίου στο Κρεμλίνο (14ος αι.) με ελαφρά στροφή της μορφής.

Τα ερωτήματα που δημιουργούνται και τα οποία χρειάζονται απαντήσεις είναι: Γιατί ο ζωγράφος της τοιχογραφίας στην Ασίνου δεν λαμβάνει υπόψιν του τις προγενέστερες εικονογραφικές και αγιολογικές παραδόσεις, αλλά διαφοροποιείται και δημιουργεί έναν πρωτότυπο θριαμβικό τύπο έφιππου αγίου Γεωργίου; Ο άγιος δεν σκοτώνει τον δράκοντα,

δεν σώζει την πριγκίπισσα, δεν φέρει τον μικρό αιχμάλωτο από τη Λέσβο, ούτε κάνει κάποιο θαύμα.

Με ποια ευρύτερα ιστορικά συμφραζόμενα συσχετίζεται η παράσταση και ποιο πρότυπο ανδριάντα μιμείται; Ποια ισχυρή συμβολική ενθύμηση υποκρύπτεται, η ανάμνηση της οποίας επέβαλλε τη διατήρηση της τοιχογραφίας;

Ερώτημα τίθεται επίσης για την επιγραφή τη γραμμένη στον κάμπο χωρίς την ανάλογη επιμέλεια και ποιότητα με την εντυπωσιακή τοιχογραφία.

Η λαμπρότητα της εκτέλεσης και οι εικονογραφικοί συμβολισμοί του πορτραίτου του έφιππου αγίου Γεωργίου σε θρίαμβο στην Ασίνου παραπέμπουν το πιθανότερο σε χορηγία υψηλόβαθμου κρατικού αξιωματούχου στα χρόνια του Μανουήλ Κομνηνού.

**«Νουθετεῖν τὰ τέκνα τῆς ἐκκλησίας»:
ΝΕΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ ΤΟΥ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΟΥΖΑΛΩΝΟΣ**

Κυριακός Κώστα

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ἡ παρούσα ἀνακοίνωση ἐξετάζει τὴ διδακτικὴ σταδιοδρομία τοῦ Νικολάου Μουζάλωνος, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκλογή του ὡς Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου (περ. 1107), μὲ βάση τὰ προκαταρκτικὰ εὐρήματα τῆς διδακτορικῆς ἔρευνας τοῦ γράφοντος, ἢ ὅποια ἐπικεντρώνεται στὴ ζωὴ, τὸ ἔργο καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἐν λόγω λογίου ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρός. Ἀντλώντας ἀπὸ νέα παλαιογραφικὰ δεδομένα, ἡ παρούσα ἀνακοίνωση ἐπιχειρεῖ νὰ φωτίσει τὸν ρόλο τοῦ Μουζάλωνος ὡς διδασκάλου στὴν Κωνσταντινούπολη, κατὰ πᾶσα πιθανότητα σὲ σύνδεση μὲ τὴ λεγόμενη Πατριαρχικὴ Σχολὴ τοῦ 12ου αἰῶνα.

Τρεῖς εἶναι οἱ βασικὲς πηγὲς πληροφοριῶν γιὰ τὴν πρῶμῃ αὐτῇ δραστηριότητα τοῦ Μουζάλωνος, ὅπως ἔχουν ἐπισημανθεῖ ἀπὸ παλαιότερους καὶ νεότερους μελετητές. Πρῶτον, ὀρισμένοι αὐτοβιογραφικοὶ στίχοι ἀπὸ τὸ γνωστὸ ποίημά του μὲ τὸ ὅποιο αἰτιολογεῖ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου, ὅπου ἀναφέρει ὅτι εἶχε τὴν εὐθύνη νὰ «νουθετεῖ[ν] τὰ τέκνα τῆς ἐκκλησίας». Δεύτερον, τὸ *Ἐγκώμιον* στὸν Πατριάρχη Νικόλαο Γ' Γραμματικό, ὅπου ὁ Μουζάλων ἐμφανίζεται ὡς διάδοχος τοῦ τελευταίου στὴ διεύθυνση τῆς σχολῆς τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου στὴ Βασιλεύουσα. Τρίτον, τὸ *Ἐγκώμιον* τοῦ Νικηφόρου Βασιλάκη στὸν, πλέον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Νικόλαο Μουζάλωνα, ὅπου ἐπαινεῖται ἡ φιλοσοφικὴ καὶ φιλολογικὴ δεινότητά του.

Στὶς παραπάνω πηγὲς προστίθενται δύο νέες, βασισμένες σὲ ἀδημοσίευτο μέχρι σήμερα ὑλικὸ ἀπὸ δύο χειρόγραφα. Ὁ κώδικας *Vat. gr. 394* περιλαμβάνει δύο μικρὲς πραγματεῖες τοῦ «*Νικολάου τοῦ θεοφιλοῦς διακόνου καὶ μαῖστωρος τῶν ῥητόρων*», ὁ ὅποιος, σύμφωνα μὲ πρόσφατη μελέτη τοῦ Ἡ. Νέσσερη, θὰ πρέπει νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν Μουζάλωνα. Τὸ δεύτερο χειρόγραφο, *Pal. gr. 92* (13ος αἰ.), πιθανῶς προερχόμενο ἀπὸ τὴ Νότια Ἰταλία, περιέχει μιὰ συλλογὴ ἀπὸ σχέδη, μεταξὺ τῶν ὁποίων τρία ποὺ φέρουν τὴν ὑπογραφή τοῦ Μουζάλωνος. Ἡ παρουσία τῶν ἐν λόγω κειμένων ἐπιτρέπει τὴ διατύπωση νέων ὑποθέσεων γιὰ τὴ διδακτικὴ του δράση.

Ἡ ἀνακοίνωση ἐπιδιώκει νὰ συνθέσει τὰ παραπάνω δεδομένα ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν σύγχρονων ἐρευνῶν γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὰ γράμματα στὴν Κομνηνεία ἐποχῇ, ἰδιαίτερα σὲ σχέση μὲ τὴν λεγόμενη Πατριαρχικὴ Σχολὴ τοῦ 12ου αἰῶνα. Μέσω τῆς ἀνασύνθεσης τῆς σταδιοδρομίας τοῦ Μουζάλωνος, ἔχουμε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐξετάσουμε τὴν ἀλληλεπίδραση τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν κοινωνία στὴν Κωνσταντινούπολη τῆς Κομνηνείας περιόδου.

INVESTIGATING THE *SYNODIKON OF ORTHODOXY*: A UNIQUE PERSPECTIVE ON ITS ROLE IN BYZANTINE ECCLESIASTICAL IDENTITY AND MEMORY

Pantelis Levakos

National and Kapodistrian University of Athens / Katholieke Universiteit Leuven

This paper delves into the *Synodikon of Orthodoxy* as a liturgical document, a dynamic and evolving instrument of ecclesiastical memory, doctrinal affirmation and imperial-religious negotiation. Originating in 843 under Patriarch Methodios I to commemorate the restoration of the Holy Icons, the *Synodikon's* structure and purpose expanded over time. It transformed into a comprehensive catalogue of Orthodoxy's defenders and opponents, preserving theological condemnations and the names of Saints, Bishops, Patriarchs, Emperors and even Heretics. This evolution turned it into a tool of Liturgical remembrance and ideological consolidation, a fascinating journey that this paper aims to illuminate.

The paper draws upon my doctoral research on the *usage* (χρήση) and *reception* (πρόσληψη) of the *Synodikon* during the Middle and Late Byzantine periods. It traces *Synodikon's* initial function within the Constantinopolitan rite, its insertion into the *Triodion*, and the gradual transformation of its reading placement and structure through successive ecclesiastical and imperial interventions. Particular attention is given to the additions made during the 11th to 14th centuries, such as the condemnation of Neilos of Calabria, the Hesychast controversies and the theological disputes involving Saint Gregory Palamas, Barlaam, Akindynos and others. These additions depict theological tensions and political negotiations of the time, offering insight into the evolving boundaries of Orthodox identity.

Furthermore, the *Synodikon* emerged as a prosopographical source, preserving memory through naming, anathematising and commemorating. *Synodikon's* transmission across different dioceses, as seen in the versions of Thessaloniki, Monemvasia and Crete, reflects local ecclesiastical agendas and broader claims of Orthodoxy and legitimacy. As this paper demonstrates, these regional variations reflect and contribute to the wider implications of the *Synodikon*. Ultimately, this study positions the *Synodikon* as more than a dogmatic proclamation. It reflects Byzantine society, revealing how liturgy, power and memory coalesced to shape ecclesiastical identity and the legacy of Orthodoxy. As this paper argues, the *Synodikon's* role in this process is significant and cannot be overstated.

COMMUNITY PATRONAGE AND THE ARTIST SIMEON AUXENTIS IN GALATA, CYPRUS

Nicolette V. Levy

The Cyprus Institute

This paper examines a unique dedicatory inscription from the early 16th-century church of Agios Sozomenos in Galata, Cyprus. The inscription names thirteen individuals, who collectively sponsored the construction and decoration of the church, as well as the artist, one Simeon Auxentis. Communal sponsorships such as this one can be found in other parts of the medieval Mediterranean, but are rare in Cyprus, with this being the only extant example of a donation from a group of this size on the island. Previous study of this dedicatory inscription has probed its historical value as a record of village life during the period of Venetian rule in Cyprus. This paper seeks to reframe the inscription as evidence through which to examine the role of the artist in medieval Cypriot society.

Using 3D and multispectral imaging data, this study compares the inscription and dedicatory program of Agios Sozomenos to those of the nearby church of the Panagia or Archangel Michael in Galata, also painted by Simeon Auxentis, exploring how the two churches differ in style, iconography and artistic technique. As the church of Agios Sozomenos was a communally-sponsored church, while the church of the Panagia or Archangel Michael was a privately donated chapel, sponsored by Zacharias Polo and his family, placing the two churches in conversation with each other allows us to see if the artist employed strategies, in both content and execution, that reflect the differing desires of his donors.

This paper provides key insight into the artistic practices of painters working in medieval Cyprus and highlights the unique role of the artist as a *de facto* historian, preserving his subjects through dedicatory inscriptions and portraits. The study also promotes the efficacy of interdisciplinary integration of technical data into a historically-framed study, offering a model for future documentation and analysis of other painted churches in the region.

Ο ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ ΑΓΙΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ 1 ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΗ ΜΟΥΣΙΚΟΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

Ιωάννης Λιάκος

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Το καλοκαίρι του 2023 ασχοληθήκαμε με την καταλογογράφηση των μουσικών χειρογράφων της Μητροπόλεως Πάφου, στα πλαίσια ενός εγχειρήματος που έχουμε διαμορφώσει, προκειμένου να φωτογραφηθούν τα μουσικά χειρόγραφα και να συνταχθεί αναλυτικός κατάλογος όλων των μουσικών χειρογράφων της Κύπρου. Αν και προς αυτή την κατεύθυνση είχε ασχοληθεί παλαιότερα, το έτος 1990, ο αείμνηστος Ανδρέας Γιακόβλεβιτς, εκδίδοντας τον δικό του κατάλογο, εντούτοις διαπιστώθηκε μια γενική θεώρηση των χειρογράφων, χωρίς να καταγράφονται ουσιαστικές λεπτομέρειες που αφορούν την επιστήμη της Βυζαντινής Μουσικολογίας, πράγμα που δυσκόλευε την ορθή ανάγνωση του περιεχομένου των μουσικών κωδίκων και ήταν αδύνατη η διεξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.

Μετά από την αναλυτική καταγραφή προέκυψαν νέα σπουδαία ευρήματα στα περιεχόμενα των χειρογράφων. Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί και ο μουσικός κώδικας του *Αγίου Νεοφύτου 1*. Είναι μια *Ανθολογία της Παπαδικής* του 16ου αιώνα γραμμένη από τέσσερις γραφείς. Αποτελεί μια σπουδαία *Ανθολογία* η οποία περιέχει κυρίως συνθέσεις βυζαντινών μελουργών. Κατά την αναλυτική καταλογογράφησή μας το ενδιαφέρον μας επικεντρώθηκε σε τρία σημεία. Το πρώτο, είναι οι συνθέσεις οι οποίες ανθολογούνται και τα ονόματα των μελουργών που καταγράφονται. Το δεύτερο, είναι η ανθολόγηση της Δοξολογίας του πρωτοπαπά του Ρεθύμνου Βενεδίκτου Επισκοπόπουλου. Αυτή η περίπτωση είναι σημαντική καθώς συνδέει ψαλτική παράδοση της Κύπρου με την παράδοση που είχε αναπτυχθεί στην Κρήτη κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας. Το τρίτο σημείο στο οποίο θα επικεντρωθούμε, αφορά την καταγραφή μιας θεωρητικής πραγματείας η οποία περιέχεται στον κώδικα και αρχικά έμοιαζε να είναι μία από τις γνωστές μεταβυζαντινές θεωρητικές πραγματείες. Θα μπορούσε βέβαια να αποτελεί μία ακόμα επιπλέον. Έχει όμως ενδιαφέρον το γεγονός πως πρόκειται για ένα συμπίλημα κειμένων από τις προγενέστερες πραγματείες τις οποίες ένας από τους γραφείς του χειρογράφου ενοποίησε σε ενιαίο κείμενο.

Σκοπός της εισηγήσεώς μας είναι η αναλυτική περιγραφή και παρουσίαση του κώδικα όπου θα γίνει αναλυτικότερος σχολιασμός όλων των παραπάνω πληροφοριών, με τις οποίες σκιαγραφήσαμε το περιεχόμενό του, δίνοντας όμως ιδιαίτερη έμφαση στο κείμενο της μουσικοθεωρητικής πραγματείας.

Η ΝΗΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΔΕΚΑΠΕΝΤΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΔΙΚΑΙΟ

Αλέξανδρος Λιαρμακόπουλος

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Στις πηγές του πολιτειακού και έκκλησιαστικού βυζαντινού δικαίου ανευρίσκεται μεγάλος αριθμός διεσπαρμένων αναφορών περι της νηστείας, ή όποια άποτελεί ένα κεφαλαιώδη θεσμό στην παράδοση του χριστιανισμού. Οί πλείστες τών διατάξεων άφορούν στην άρχαία νηστεία τής Τεσσαρακοστής, ή όποια παρουσιάζεται με πάσαν λεπτομέρεια ως προς τις έπιτρεπόμενες τροφές (μαζί με τις εξαιρέσεις τών καταλυσίμων ήμερών) και τις λειτουργικές μεταβολές. Εύάριθμες επίσης ρυθμίσεις σχετίζονται με την βαθμιαία άποτύπωση τής ένιαύσιας τεσσαρακονθήμερης νηστείας μέσα στον έβδομαδιαίο κύκλο, δηλ. την νηστεία τής Τετάρτης και τής Παρασκευής. Παρόμοια αντιμετώπιση όμως δέν έπιφυλάσσεται και για τις μεταγενεστέρως έμφανισθείσες νηστείες, οί όποιες κατέληξαν είτε πολυήμερες (Χριστουγέννων, Άποστόλων, Δεκαπενταυγούστου) είτε μονοήμερες (Σταυρού, Προδρόμου κ.λπ.).

Οί άπαρχές τής νηστείας του Δεκαπενταυγούστου βέβαια δέν άνάγονται σέ πολυ πρώιμη έποχή, όπως προκύπτει μέσα άπό την εξέταση τών πηγών του βυζαντινού δικαίου. Έκτός άπό τον *Τόμο τής Ένώσεως* (920), όπου δέν άναγράφεται ώστόσο καμία διαφωτιστική περι του άριθμού τών ήμερών τής συγκεκριμένης νηστείας, οί έπόμενες όλίγιστες σχετικές μνείες άπό τά μέσα του ΙΑ' και του ΙΒ' αϊ. συγκεντρώνονται σέ συνοδικά κείμενα, κάποια εκ τών όποιών πάσχουν προβλήματα γνησιότητας, όπως ακριβώς και οί πηγές τους. Κατά τον ΙΓ' αϊ. προφανώς αυτή ή νηστεία έχει άρχίσει νά έξαπλώνεται, με άποτέλεσμα νά μαρτυροῦνται αντιδράσεις κληρικῶν, λαϊκῶν και μοναχῶν, οί όποιοί αντιτίθενται σέ μία τέτοια καινοτομία. Ο διάσημος νομικός του Βυζαντίου, ο Θεόδωρος Βαλσαμών, άναλαμβάνει (όχι έπιτυχώς, όπως ο ίδιος όμολογεί) την υπεράσπιση όσων επιλέγουν νά την τηρήσουν, υίοθετώντας βεβαίως την γνώμη του πατριάρχη ΚΠόλεως, του όποιου διατελεί φιλοξενούμενος ως υπερόριος πατριάρχης Άντιοχείας. Τελικώς, στις άρχές του ΙΔ' αϊ., ή νηστεία του Δεκαπενταυγούστου έντοπίζεται ήδη καθιερωμένη στην ΚΠολη.

Μέσα λοιπόν άπό την έπισκόπηση τών πηγών του βυζαντινού δικαίου μπορεί νά άνιχνευτεί ή ιστορική εξέλιξη τής έν λόγω νηστείας άπό την εμφάνισή της μέχρι και τó τελικό στάδιο τής διαμορφώσεώς της, ή όποια προκάλεσε αντιδράσεις τής Έκκλησίας, σύγκληση συνόδων, σύγχυση κειμένων και έρμηνείας τους, ώσπου σέ διάστημα 2,5 αίωνων νά έχει γίνει άποδεκτή άπό τον κληρο και τον αυτοκράτορα τής ΚΠόλεως και έτσι νά καταστεί πιά έπίσημον έθος τής όρθόδοξης άνατολής.

LEGACY AND RECEPTION: THE MEMORY AND CULT OF IOANNIKIOS

Jianchang Liu

Northeast Normal University

The second period of Iconoclasm (815-843) and the restoration of icons constructed many iconophile monks as saints, whose lives were recorded in hagiographical texts. Ioannikios was one of the key participants in the icon restoration and was commemorated in several historiographical and hagiographical works of the time. Nevertheless, his cult was less prominent compared to those of his contemporaries, raising questions about the reception of his legacy on iconoclasm.

This paper examines the long-term development of the memory and cult of Ioannikios, aiming to clarify the process and reasons behind the reception of his legacy. A textual analysis of his hagiographies reveals that Ioannikios had a limited social function in the secular world, with most of his notable actions occurring during his retreat in Alsos. Consequently, his social engagement had limited impact. After his death, however, his cult grew significantly with the support of Patriarch Methodios, particularly among Bithynian monks at his monastery in Antidion. Despite tensions between the patriarchs and Ioannikios's adversaries, the Stoudite monks, his sanctity continued to flourish in the memory and cult of the following generation and was ultimately affirmed through his metaphrastic *vita* in the 10th century.

Over time, the memory of Ioannikios declined due to social unrest in Anatolia and the static nature of his cult and its representation in hagiographical texts. His role as a defender against iconoclasm also became obscured due to shifting ecclesiastical narratives. As a result, later references to Ioannikios are limited, with only one mention in a 12th-century text, despite the continued circulation of his hagiography in multiple manuscripts, mostly metaphrastic. In the 14th century, Ioannikios's *vita* was not rewritten by scholars, unlike his fellows Michael Synkellos and Theophanes Graptos, because of the ecclesiastical dispute on Church union and hesychasm. Therefore, the reception of Ioannikios's legacy remains problematic; his contributions to the restoration of Orthodoxy did not attract sustained attention from later Byzantine intellectuals. In conclusion, the legacy and reception of Ioannikios reflect the complex interplay between political, ecclesiastical and textual forces that shaped the collective memory and cult of Byzantine saints.

CYPRUS AND ASIA MINOR DURING THE BYZANTINE PERIOD: NEW RESEARCH PERSPECTIVES THROUGH THE CULT OF RELICS

Matthias Metzger

Laboratory of Medieval and Modern Archaeology in Mediterranean
(LA3M/UMR 7298)

Only 90 kilometres from the northern coast of Cyprus, the south-eastern coast of Asia Minor is the closest shore to the island, making it a major axis of economic and human circulation since Antiquity. However, in the historiography on the development of Christianity in Cyprus within the context of the Eastern Mediterranean, the links with the provinces of Cilicia, Pamphylia and Lycia, among others, have not received as much attention as the Levantine coast, Constantinople or Egypt. This is particularly true in the context of devotional practices, such as the cult of relics, which culminated in the phenomenon of long-distance pilgrimages. In addition, the geopolitical situation of the northern part of Cyprus, occupied by the Turkish army since 1974, restricts new research. Nevertheless, the study of written sources as well as archaeological data published before 1974 or in archival form allow more extensive studies on this issue.

In this context, as part of my defended doctoral thesis on the expression of the cult of relics in Early and Middle Byzantine Cyprus, I identified and highlighted several elements which demonstrate the importance of contacts between these two key regions of the Byzantine Empire. This applies, for example, to pilgrimage accounts and church architecture highlighting the stopovers on the north coast of the island, particularly Kyrenia and Lapithos, from the cities of Myra or Attaleia. The same is true for hagiographic traditions, which reveal connections between places such as Avlona on the Mesoria plain and Anemourion according to the Life of Saint Artemon. Though much later, the tradition of the arrival of the relics of Saint Mamas at Morphou from the town of Alanya in Pamphylia, recorded in the Chronicle of Machairas, once again marks this close relation between Cyprus and Asia Minor. Finally, major sites in Cyprus, such as the Episcopal Basilica of Kourion, the Chryso-politissa at Paphos and the Campanopetra in Salamis-Constantia, share architectural features with some Cilician churches in Corycus and Seleucia, among others. All these elements invite us to reconsider the historical and cultural contacts that Cyprus shared with Asia Minor especially in the economic environment of pilgrimage.

EMOTIONS AND SOLITUDE IN BYZANTINE ART

Mati Meyer

The Open University of Israel

Broadly speaking, psychological theories define solitude as the state of being alone. When voluntary, one might experience solitude as a pleasant, positive condition. But if secluded or isolated, one might feel it as loneliness and as being unhappy and alone, even in the crowd. Voluntary, self-imposed solitude was a principal feature of Byzantine ascetic and monastic life in the striving to achieve sanctity. Distancing oneself from this world was practiced by men in early Palestinian Sabaite monasticism, in isolation like Saint Symeon Stylites, and in the hesychastic, contemplative monastic life in Late Byzantium. Women who wished to embrace a sacred way of life disguised themselves as monks and lived in male monasteries or as hermits in the deserts of Egypt, Palestine and Syria.

The phenomenon of monastic and ascetic solitude has been widely researched in Byzantine studies. However, albeit the burgeoning scholarship on emotions in those studies, especially in the last decade, not much attention has been devoted to the emotion of solitude (the state of being alone, voluntarily or involuntarily) and related feelings such as aloneness (the state of being alone or kept apart from others) and loneliness (the feeling of unhappy solitariness) associated with ascetics in the Byzantine context. Further, remarkably, the visual expressions of these emotions and feelings have not yet attracted any scholarly interest.

When one thinks about solitude as visualised in Byzantine art, the images that come to mind are a meditating monk confined to his cell, evangelists enclosed in an intimate space writing their books, and hermits. Does the art reflect only these types of figures? Apparently, Byzantine images do feature further iconographic representations where male and female figures express subtle feelings of solitude, aloneness and loneliness. Key questions are: How can theories of solitude and loneliness be useful for art-history analyses? What are the visual markers of the feeling of solitude and its derivatives in Byzantine works of art? What are the main ideas related to the state of being alone or solitary that are reflected in these works? In a similar mode, is achieving spirituality the only idea evoked in the imagery, or does it also suggest other notions such as personal devotion, repentance and/or despair? Are there gender differences in the ways artists conceived these representations?

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: Η ΕΚΛΟΓΗ ΩΣ ΠΗΓΗ ΕΚΦΑΝΣΕΩΝ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Γεώργιος Μιγαδάκης

Ανεξάρτητος ερευνητής

Ο καθημερινός βίος των Βυζαντινών έχει απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό τη σύγχρονη έρευνα. Οι πληροφορίες όμως που παρέχουν οι ιστορικές και χρονογραφικές πηγές για τη ζωή των απλών πολιτών της αυτοκρατορίας δεν είναι αρκετές για να σχηματιστεί μια ολοκληρωμένη εικόνα της κοινωνίας. Έτσι, η προσοχή στρέφεται αναγκαστικά και σε άλλα κείμενα, σε άλλες κατηγορίες πηγών.

Από αυτές, τα νομικά έργα μπορούν να βοηθήσουν σε μεγάλο βαθμό στη διερεύνηση του καθημερινού βίου, ειδικά τα χρονολογούμενα στη Μέση Βυζαντινή περίοδο. Η νομική δραστηριότητα στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία υπήρξε έντονη, ξεκινώντας εντυπωσιακά τον 6ο αιώνα με την κωδικοποίηση του ρωμαϊκού δικαίου από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό, φτάνοντας μέχρι και τη δυναστεία των Παλαιολόγων και την κατάληψη του κράτους, έχοντας διαγράψει όμως μια φθίνουσα πορεία. Η εικόνα της κοινωνίας, όπως προβάλλεται μέσα από τις διατάξεις των νομικών έργων, μας δίνει τη δυνατότητα να διερευνηθεί ο κοινωνικός βίος των Βυζαντινών, αλλά και να προκύψουν και συμπεράσματα για αυτόν. Τα νομικά έργα, παρόλο που δεν γράφτηκαν για τον λόγο αυτό, κρίνεται ότι επιτρέπουν να διαβαστούν και υπό αυτό το πρίσμα, λόγω των αναφορών που γίνονται στις ποικίλες σχέσεις, ανάμεσα τους και στις αξιόποινες πράξεις των πολιτών.

Στην παρούσα ανακοίνωση επιλέγεται να εξεταστεί το νομοθετικό έργο της *Εκλογής* των αυτοκρατόρων Λέοντα Γ' και Κωνσταντίνου Ε', σε σύγκριση με τη νομοθεσία του Ιουστινιανού που προηγείται, αλλά και την επόμενη νομοθεσία της Μακεδονικής Δυναστείας, ώστε να παρουσιαστεί η προσπάθεια για κοινωνική ανανέωση της Συριακής Δυναστείας και η εισαγωγή νέων στοιχείων μέσω των νόμων στη ζωή των Βυζαντινών του 8ου αιώνα και έτσι να επιτευχθεί μια προσέγγιση της εικόνας της κοινωνίας που επεδίωκαν να θεμελιώσουν.

THE TRANSFORMATION OF THE CYPRIOT BAPTISTERIES: CHILD BAPTISM AND BAPTISTERIES IN 7TH-CENTURY CYPRUS

Rania Michail

Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Vaticano

During the 7th century CE, significant changes occurred in the architecture and function of baptismal complexes in Cyprus. The large, monumental baptismal complexes of the 5th and 6th centuries, originally designed for adult immersion, underwent notable modifications. These alterations reflect a shift towards the practice of child baptism. This paper aims to explore these transformations to the Cypriot baptisteries in relation to theological developments and liturgical practices, demonstrating how changing perceptions of baptism influenced baptismal space.

While infant baptism was doctrinally accepted earlier, by the 7th century it had become the normative practice in both East and West. This shift redefined the ritual: baptism was no longer a mass event but a smaller-scale sacrament reducing the need for large immersion fonts and the various annexes related to adult baptism.

Architecturally, this transition is reflected in the fate of monumental 5th- and 6th-century baptisteries—such as those at Kourion (Episcopal precinct) and the basilica of Ayios Epiphanius at Salamis—whose spacious cruciform baptismal fonts were initially designed for adult immersion. By the 7th century, many of these had been repurposed, and new, smaller installations had emerged, often within ancillary rooms of churches rather than in separate baptismal complexes. Recent evidence from Panagia tou Kampou at Choirokoitia illustrates this trend: the site preserves a modest basin suggesting affusion or limited immersion suitable for infants/children rather than adults. This morphological shift—from monumental structures to discreet spaces—mirrors this doctrinal evolution and signals the end of the catechumenate tradition.

By correlating archaeological evidence with theological / liturgical texts, this paper situates Cypriot evidence within the wider Mediterranean phenomenon of baptismal transformation, highlighting the 7th century as the definitive moment when the architecture of initiation adapted to infant baptism.

FROM IMAGE TO INSCRIPTION: THE AESTHETIC TRANSITION IN ARAB-BYZANTINE COINAGE AND THE FORMATION OF EARLY ISLAMIC VISUAL IDENTITY

Damon Monzavi

International Committee for Money and Banking Museums (ICOMON)

Arab-Byzantine coinage, produced in the Levant during the late 7th and early 8th centuries, represents a visual transition from image to inscription in the medieval Mediterranean. While previous scholarship has focused primarily on typology, chronology and minted attribution, this study poses an alternative approach focusing on aesthetics and the philosophy of image as tools for understanding cultural transformation.

The study examines how Byzantine visual conventions —imperial busts, the cross on steps and Christological iconography— were gradually reconfigured under the new Islamic authority. Early Arab-Byzantine coins kept many Byzantine images but made modifications in inscriptions, replacing imperial titularies with bilingual Greek-Arabic statements of divine unity.

This study focuses on the Standing Caliph types, where the human figure of the ruler persists, but Christian symbols are transformed or removed, leading ultimately to the iconographic absence of the post-reform coinage of ‘Abd al-Malik (697 CE). Through a comparative reading of imagery and inscription of selected case studies, the paper argues that Arab-Byzantine coinage illustrates the deliberate shift from image-based to text-based authority, reflecting not only monetary practical reasons, but also religious theological debates about representation. This interdisciplinary approach demonstrates that Arab-Byzantine coinage should be understood not merely as imitation but as a dynamic arena of cultural negotiation and innovation.

Η ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ ΩΣ ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΤΩΝ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Διονύσιος Μουρελάτος

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών / Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Η ορεινή και απομακρυσμένη περιοχή της Μάνης, και η ευρύτερη περιοχή, διατηρεί πλήθος τοιχογραφημένων συνόλων διαφόρων περιόδων. Προσφέρεται, ως εκ τούτου, για μία μελέτη που να διερευνά τις πρακτικές των βυζαντινών καλλιτεχνικών εργαστηρίων στην περιοχή, η οποία ενδεχομένως μας επιτρέπει να συνάγουμε γενικότερα συμπεράσματα.

Πιο συγκεκριμένα, κάποια μνημεία έχει θεωρηθεί ότι ανήκουν στο ίδιο καλλιτεχνικό εργαστήριο, όπως, για παράδειγμα ο Άγιος Φίλιππος στα Κοροκογιάννικα, ο Άγιος Νικήτας στην Κηπούλα και ο Άγιος Παντελεήμων (α' στρώμα) στους Μπουλαριούς, του τέλους του 10ου αιώνα, με βάση τεχνοτροπικά κριτήρια.

Το ερώτημα που τίθεται σχετικά με τα χαρακτηριστικά ενός καλλιτεχνικού εργαστηρίου, ωστόσο, περιλαμβάνει πέρα από τις «αισθητικές» αρχές, που, οπωσδήποτε, διαμορφώνονται και από τους περιορισμούς των χορηγών και της κοινωνίας της περιόδου, και τεχνικά χαρακτηριστικά.

Η μελέτη που έχει πραγματοποιηθεί στην περιοχή έχει δείξει σε ορισμένες περιπτώσεις συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που υποδηλώνουν εργαστήριο με «ερασιτεχνικά» χαρακτηριστικά, καθώς για παράδειγμα η εφαρμογή τοιχογραφίας πάνω στον τοίχο χωρίς κονίαμα, που δείχνει πρακτικές, οι οποίες δε συνάδουν με τη λειτουργία ενός οργανωμένου ή «επαγγελματικού» εργαστηρίου.

Η χρήση γαιωδών χρωστικών, που προφανώς δεν ήταν αντικείμενο εμπορίου των χρωμάτων, υποδηλώνει έναν πιο «τοπικό» χαρακτήρα του εργαστηρίου, σε συνδυασμό και με τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά. Η χρήση τέτοιων «τοπικών» χρωστικών υποδηλώνει επιπλέον ότι οι καλλιτέχνες ήταν κάτοχοι μίας τεχνογνωσίας, ίσως προφορικής, που τους επέτρεπε να «τοιχογραφήσουν» τους ναούς αυτούς, χωρίς, ωστόσο, να συμμετέχουν στη διαδικασία αγοραπωλησίας ακριβών χρωστικών, όπως ο λαζουρίτης. Είναι αξιοσημείωτο ότι με τη μέχρι τώρα έρευνα έχει εντοπιστεί αυτή η χρωστική του μπλε, με βάση το λάπις λάζουλι, ένα ορυκτό, σπάνιο και ακριβό, μόνο σε μία περίπτωση, στον Άγιο Φίλιππο στα Κοροκογιάννικα. Ανακύπτει, επομένως το ερώτημα του βαθμού της αξιοποίησης του εμπορίου των χρωστικών από τους ζωγράφους της περιόδου. Η μελέτη αυτή αναμένεται να αποκαλύψει την πολυμορφία των τεχνικών και των χρωστικών που έχουν αξιοποιηθεί και υποδεικνύει ενδεχομένως τις διαφορετικές κατηγορίες καλλιτεχνικών εργαστηρίων της περιόδου.

Η αντίληψη για τη λειτουργία των βυζαντινών καλλιτεχνικών εργαστηρίων έχει επηρεαστεί κυρίως από τις γραπτές πηγές που έχουμε στη διάθεση μας, ιδιαίτερα από τη μεσαιωνική Δύση, και από τη μελέτη εικονογραφικών οδηγιών ή γενικότερα «ερμηνειών» μεταγενέστερων, ωστόσο, περιόδων. Πρόκειται για πάγιες πρακτικές που χρησιμοποιούνταν σε όλες τις περιόδους και σε όλες τις περιοχές με τον ίδιο τρόπο; Ιδιαίτερα, η αξιοποίηση τοπικών πετρωμάτων στις συνταγές των χρωστικών, ίσως υποδηλώνει περισσότερο μία

πάγια «τεχνική» στην περιοχή, παρά μία «οδηγία» που ακολουθείται με βάση έναν οδηγό. Άλλωστε, η αξιοποίηση μίας «Ερμηνείας της ζωγραφικής τέχνης» θα προϋπέθετε τον εγγραμματισμό των τεχνιτών. Η συγκριτική μελέτη της ορθογραφίας των επιγραφών κάποιων μνημείων, ίσως μας δώσει κάποια στοιχεία για το επίπεδο εγγραμματισμού των ζωγράφων. Ο συνδυασμός των πληροφοριών, των τεχνικών ζωγραφικής, του είδους των χρωστικών και του επιπέδου εγγραμματισμού ενδεχομένως θα μας οδηγήσει σε συμπεράσματα για τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας διαφορετικών τύπων καλλιτεχνικών εργαστηρίων. Πρόκειται για οργανωμένα εργαστήρια που ακολουθούν συγκεκριμένες και πιο γενικές οδηγίες ή αξιοποιούν πρακτικές άυλης τεχνογνωσίας, που περνάνε από γενιά σε γενιά;

Η διεύρυνση της προηγούμενης έρευνας με τη χρήση μη καταστρεπτικών τεχνικών θα επιτρέψει τη διαπίστωση χρήσης της παλέτας και της συναγωγής ασφαλέστερων συμπερασμάτων για τις πρακτικές στο ίδιο χωριό (π.χ. οι ναοί του Άη-Στράτηγου και του Αγίου Παντελεήμονα στους Μπουλαριούς) ή σε πολύ κοντινές περιοχές διαχρονικά ή και της χρήσης σε διαφορετικές περιοχές της νοτιοανατολικής Πελοποννήσου την ίδια περίπου χρονολογική περίοδο.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Β' (976-1025)

Βασίλειος Μπρέντας

Πανεπιστήμιο Φριβούργου Ελβετίας / Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Ο βυζαντινός αυτοκράτορας Βασίλειος Β', κατά τη μακρά του βασιλεία, ασχολήθηκε ιδιαίτερος με τα εκκλησιαστικά πράγματα. Εφάρμοσε μία νέα, αυστηρή και δίκαιη εκκλησιαστική πολιτική, της οποίας τα αποτελέσματα υφίστανται μέχρι σήμερα. Η πολιτική του χωρίζεται σε εσωτερική και εξωτερική.

Ως προς την εσωτερική, θέλησε να περιορίσει τον ρόλο της Εκκλησίας ως αντιπολίτευση στη βασιλεία του, υποχρεώνοντας τον οικουμενικό πατριάρχη Αντώνιο Γ' σε παραίτηση. Βρισκόμενος σε δύσκολη θέση, λόγω των στάσεων του Βάρδα Σκληρού και Βάρδα Φωκά, προέβη σε σημαντικές παρεμβάσεις σε διοικητικά και οικονομικά εκκλησιαστικά θέματα. Στόχο είχε τον προσεταιρισμό και την ευθυγράμμιση της Εκκλησίας με την πολιτική του. Ταυτόχρονα στόχευε και στην απονομή δικαιοσύνης, επιθυμώντας τη σταθερότητα. Εξέδωσε το 988 *Νεαρά* με την οποία καταργούσε τους νόμους του Νικηφόρου Φωκά, που απαγόρευαν τη δημιουργία νέων μοναστηριών. Παράλληλα καταπολέμησε την διαφθορά και τον πλουτισμό στην Εκκλησία. Γι' αυτό ήρθε άλλοτε σε σύγκρουση και άλλοτε σε συνεργασία με τους οικουμενικούς πατριάρχες. Αργότερα, όταν παρατήρησε αδικίες και εκμεταλλεύσεις της Εκκλησίας προς τους φτωχούς έδρασε με αυστηρότητα. Εξέδωσε τη *Νεαρά* του 996 απαγορεύοντας στους μητροπολίτες να εκμεταλλεύονται τις περιουσίες των κοινοτήτων, που ανήκαν μόνο στην κοινότητα. Επίσης, βλέποντας τη δύσκολη οικονομική θέση των φτωχών, εισήγαγε έναν νέο φόρο, το *Αλληλέγγυον*, μία φορολογική διάταξη, υποχρεώνοντας τους πλούσιους και την Εκκλησία να πληρώνουν τους φόρους των φτωχών. Η Εκκλησία αντέδρασε έντονα, αλλά ο αυτοκράτορας δεν υποχώρησε.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξε ο Βασίλειος για τον μοναχισμό, κυρίως για το Άγιο Όρος, το οποίο και ευεργέτησε. Με χρυσόβουλλα προς ενίσχυση των μοναχών και άλλες ευεργεσίες επέτρεψε τη δημιουργία πολλών μοναστηριών με χαρακτηριστικότερο τη Μονή Ιβήρων. Το ευνοϊκό κλίμα που δημιούργησε ο Βασίλειος επέφερε την άνθηση του μοναχισμού και τη συρροή πολλών μοναχών, διαφορετικών εθνοτήτων, δημιουργώντας ένα οικουμενικό μοναστικό κέντρο. Οι περισσότερες μονές του Αγίου Όρους ιδρύθηκαν τότε. Επίσης, ευεργέτησε πολλά μοναστήρια σε όλη την αυτοκρατορία. Ωστόσο, επέβαλε όρια προς τους μοναχούς ώστε να μην κερδοσκοπούν.

Η εξωτερική εκκλησιαστική πολιτική του Βασιλείου είναι εξίσου σημαντική. Χρησιμοποίησε την Εκκλησία για επίτευξη πολιτικών στόχων, αλλά παράλληλα επέκτεινε και σεβάστηκε την πνευματική της υπόσταση. Παράδειγμα αποτελεί ο εκχριστιανισμός των Ρως. Ο αυτοκράτορας, έχοντας να αντιμετωπίσει τον Βάρδα Φωκά, πέτυχε συμμαχία με τους Ρως, οι οποίοι ως αντάλλαγμα στρατιωτικής βοήθειας βαπτίστηκαν χριστιανοί. Ο Βασίλειος επέκτεινε τον χριστιανισμό, δίνοντας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο μία νέα Εκκλησία υπό τη δικαιοδοσία του.

Δεύτερο εξωτερικό ζήτημα ήταν η στάση του προς την παπική έδρα. Θέλοντας να διατηρήσει τα συμφέροντα του Βυζαντίου στην νότια Ιταλία, τα οποία θίγονταν από τους Γερμανούς και παράλληλα να αποφύγει ολική σύγκρουση με τη Δύση εφάρμοσε μια πιο

ήπια εκκλησιαστική πολιτική. Προσπάθησε δύο φορές, έμμεσα, να επιβάλει πάπα στην Ρώμη, χρησιμοποιώντας τη βυζαντινή διπλωματία. Τα δύο αυτά εγχειρήματα δεν πέτυχαν μακροχρόνιους στόχους, αλλά σταμάτησαν την επιθετικότητα των Γερμανών και με συμφωνία εξασφαλίστηκε η βυζαντινή κυριαρχία στην νότια Ιταλία.

Τελευταίο και σημαντικό θέμα ήταν η ίδρυση της Αρχιεπισκοπής Αχριδών. Με την προσάρτηση της Βουλγαρίας, το 1018, ο Βασίλειος δημιούργησε μία μεγάλη και ανεξάρτητη από το Οικουμενικό Πατριαρχείο αρχιεπισκοπή στα Βαλκάνια. Ωστόσο, ήταν πλήρως εξαρτημένη από τον ίδιο και την ενίσχυσε με πολλά προνόμια μέσω τριών σιγιλίων.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΣΤΑΥΡΑΚΙΟΥ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΔΗΜΗΤΡΙΟ

Δημήτριος Νίκου

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Από το περιορισμένο σε έκταση συγγραφικό έργο του *χαρτοφύλακος* της μητρόπολης Θεσσαλονίκης Ιωάννη Σταυρακίου (δεύτερο μισό του 13ου αιώνα), ξεχωρίζει ο εκτενέστατος λόγος του στον άγιο Δημήτριο, που φέρει τον τίτλο *Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου χαρτοφύλακος Θεσσαλονίκης κῦρ Ἰωάννου τοῦ Σταυρακίου, Λόγος εἰς τὰ θαύματα τοῦ μυρορρόα μεγάλου Δημητρίου*. Ο λόγος εκδόθηκε για πρώτη και μοναδική φορά το 1940 από τον λόγιο μοναχό της μονής Ιβήρων, Ιωακείμ, με βάση τον κώδικα της μονής που το διασώζει, με πολλές, όμως, παραναγνώσεις, ελλιπές κριτικό υπόμνημα και χωρίς υπόμνημα πηγών.

Στην πορεία της έρευνας εντοπίστηκαν άλλα είκοσι δύο χειρόγραφα που διασώζουν τον λόγο, πέντε από τα οποία σύγχρονα ή και λίγο μεταγενέστερα του Ιβηρικού κώδικα που χρησιμοποιήθηκε στην έκδοση. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε αφορμή να επιχειρηθεί νέα κριτική έκδοση του κειμένου, που θα λαμβάνει υπόψιν της όλους τους κώδικες που διασώζουν τον λόγο, θα μελετά τις σχέσεις τους και θα αξιολογεί τις διαφορετικές γραφές που αυτοί παραδίδουν, ώστε να υπάρξει η κατά το δυνατόν πληρέστερη μορφή του κειμένου.

Εκτός των ζητημάτων της χειρόγραφης παράδοσης και της νέας κριτικής έκδοσης, θα συζητηθούν θέματα που αφορούν τον βίο του συγγραφέα, κυρίως το έτος θανάτου του· θα μελετηθεί συγκριτικά ο λόγος σε σχέση με άλλα κείμενα της Δημητρείου γραμματείας, στην παράδοση της οποίας ανήκει, εμπλουτίζοντάς την με άγνωστα από αλλού θαύματα του αγίου Δημητρίου, και θα σχολιαστούν οι γλωσσικές και υφολογικές επιλογές του Ιωάννη Σταυρακίου στον λόγο του και σε σχέση με τα άλλα δυο αγιολογικά του κείμενα για αγία Θεοδοσία και την οσία Θεοδώρα την εν Θεσσαλονίκη.

Τέλος, θα παρουσιαστούν και δύο ανέκδοτες παραφράσεις του λόγου που μας σώζονται: η πρώτη σε κώδικα του 15ου αιώνα γραμμένη σε λόγια γλώσσα, καθώς και η δεύτερη, δημώδης παράφραση που συνέθεσε ο Δαμασκηνός Στουδίτης τον 16ο αιώνα και σώζεται σε τέσσερα αγιορείτικα χειρόγραφα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον και στις δύο περιπτώσεις είναι, κατόπιν συγκριτικής τους μελέτης με το πρότυπο, να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο εργάστηκαν οι παραφραστές.

LATE ROMAN STUCCO DECORATION IN CYPRUS: NEW EVIDENCE FROM PANAYIOTISSA IN PARALIMNI-PROTARAS, CYPRUS

Panayiotis Panayides

Department of Antiquities, Cyprus

During earthworks at the chapel of Panayia Panayiotissa in Paralimni-Protaras in 2019, remains of an Early Byzantine basilica were uncovered. The subsequent discovery of a unique inscribed stele, dated to the 4th century BC, prompted the Department of Antiquities, under the supervision of Polina Christofi, to initiate a rescue excavation. This investigation revealed a rich archaeological site with material evidence spanning from Late Antiquity through the Medieval period.

In its earliest phases, during the 6th and 7th centuries, the basilica was adorned with a remarkable ensemble of Late Roman sculptural decoration in stucco. A substantial number of these elements were recovered, ranging from plain pieces to more elaborate molded cornices, pilaster capitals, shafts and other architectural features. Although this decorative technique remains relatively little studied in Cyprus, its popularity is well attested by excavated remains from both religious and secular buildings across the island in Late Antiquity.

The present paper offers a first overview of the basilica's stucco decoration and situates this material within its broader architectural and cultural contexts. Preliminary comparisons with contemporary monuments will not only illuminate decorative practices and workshop traditions in Late Antique Cyprus but also underscore the broader significance of the Panayiotissa basilica for understanding artistic production at the end of Antiquity.

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΚΥΠΡΙΩΝ ΚΛΗΡΙΚΩΝ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ (1570-71). Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

Χρυσοβαλάντης Παπαδάμου

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Οι προσφυγικές ροές, που ακολουθούσαν τους βενετο-οθωμανικούς πολέμους και την απώλεια κτήσεων της Γαληνοτάτης στο Λεβάντε κατά τους πρώιμους νεότερους χρόνους, έχουν απασχολήσει επισταμένως τους μελετητές. Οι πρόσφυγες κατευθύνονταν και εγκαθίσταντο είτε στη βενετική μητρόπολη και στο Κράτος της Θάλασσας (*Stato da Mar*) είτε και εκτός βενετικής επικράτειας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων μετακινήσεων κατά τον 16ο αιώνα αποτέλεσαν οι κύπριοι πρόσφυγες, που, μετά την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς το 1570-71, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το νησί τους. Τότε ένας απροσδιόριστος αριθμός Κυπρίων εγκαταστάθηκε στη Βενετία, καθώς επίσης και σε περιοχές του βενετικού Κράτους της Θάλασσας (*Stato da Mar*). Όσοι κατέληξαν στη Βενετία, προσπάθησαν με κάθε τρόπο να ανασυγκροτήσουν τη ζωή τους στο νέο κοινωνικό περιβάλλον. Να σημειωθεί ότι αυτοί ανήκαν σε διάφορες κοινωνικές κατηγορίες και σημαντικό ρόλο στην εκεί τους ενσωμάτωση διαδραμάτισε η ελληνική παροικία, η οποία δέχθηκε τους κύπριους πρόσφυγες ως αναπόσπαστο κομμάτι της. Μεταξύ των προσφύγων εντοπίζονται και αρκετοί κύπριοι κληρικοί, οι οποίοι εντάχθηκαν στους κόλπους της ελληνικής Αδελφότητας του Αγίου Νικολάου, ιερούργησαν στο ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων και κατάφεραν να καταλάβουν διάφορα αξιώματα και δη αυτό του μητροπολίτη Φιλαδελφείας. Παράλληλα, εκτός από τα εκκλησιαστικά τους καθήκοντα, εντοπίζονται να δραστηριοποιούνται και στον εμπορικό τομέα. Ωστόσο, δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις κυπρίων κληρικών που προσήχθησαν ενώπιον της Ιεράς Εξέτασης λόγω των πρακτικών που ακολουθούσαν. Από τη μελέτη των πηγών αναφέρονται άγνωστες πτυχές της ζωής και της δράσης των κυπρίων κληρικών στα δρώμενα της Βενετίας και αλλού, των οποίων η εκεί παρουσία δεν έτυχε της δέουσας προσοχής των μελετητών έως σήμερα.

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΟΥ 8^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ

Κατερίνα Παπαζαχαρία

Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου

Η *Εκλογή* αποτελεί το νομοθετικό έργο του αυτοκράτορα Λέοντος Γ' του Ίσαυρου (717-741) και του συναυτοκράτορα υιού του, Κωνσταντίνου του Ε' (741-775). Σύμφωνα προς τον τίτλο αποτελεί εκλογή νόμων από το Ιουστινιάνειο δίκαιο, υπέστη όμως «*επιδιόρθωσις*» (L. Burgmann, *Ecloga: das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V*, [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, 10], Frankfurt 1983, 160.6), αναθεώρηση, βελτίωση από τους πιστούς και φιλευσεβείς Ίσαυρους βασιλείς, σύμφωνα προς τις «φιλάνθρωπες» πεποιθήσεις τους.

Στο προοίμιο της *Εκλογής* πληροφορούμαστε πως η συντακτική επιτροπή έλαβε υπόψη τις πρόσφατες νομοθετικές τροποποιήσεις των Ισαύρων, που σκοπό τους είχαν να διαπνέεται το νομοθέτημά τους από συντομία, σαφήνεια και ακρίβεια, απαλλαγμένο από διατάξεις και σημεία που πλέον δεν θα τύγχαναν εφαρμογής με την πάροδο των χρόνων. Έτσι, η *Εκλογή* απηχούσε το ιδεολόγημα των νέων αυτοκρατόρων, καθώς γινόταν ταυτόχρονα ο εκφραστής των μεταβαλλόμενων αντιλήψεων της βυζαντινής κοινωνίας όπως εξελίχθηκε κατά τον 8ο αιώνα.

Σκοπός της ανακοίνωσης είναι η σκιαγράφηση της βυζαντινής κοινωνίας και της ιδιαιτερότητάς της, του χαρακτήρα της και των αξιών που κυριαρχούσαν σε αυτήν, όπως αναδεικνύονται μέσα από το νομοθετικό έργο των Ισαύρων. Παρακολουθούμε λοιπόν την προσπάθεια συγκέντρωσης και διατύπωσης των βασικών νομοθετικών διατάξεων που αφορούν στην καθημερινή ζωή του βυζαντινού πολίτη, εστιάζοντας περισσότερο στον Τίτλο 17, που περικλείει τις διατάξεις του ποινικού δικαίου και τα διάφορα είδη ποινών (βαρύτερων ή ηπιότερων) ως επακόλουθο των πράξεων που θεωρούνταν κολάσιμες τόσο ηθικά όσο και πολιτειακά.

Στο ερώτημα κατά πόσο μπορεί να διαφανεί το πρότυπο του χριστιανού πολίτη και να χαρακτηριστεί το πρόσωπο της κοινωνίας και της ιδεώδους κοινωνικής συμπεριφοράς κατά τον 8ο αιώνα, το έργο μας προσφέρει πλούσιο υλικό. Το ποινικό δίκαιο στην *Εκλογή* απηχεί τις ευρύτερες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές εξελίξεις που συντελούνταν κατά τον 8ο αιώνα, καθώς μέσα από το κείμενο διαφαίνονται στοιχεία που αφορούν τις σχέσεις των πολιτών με τον αυτοκράτορα και τις σχέσεις της πολιτείας με την εκκλησία. Ταυτόχρονα, αναδεικνύονται οι σχέσεις των μελών της βυζαντινής οικογένειας, ο θεσμός του γάμου, η συμπεριφορά του πολίτη, ο ρόλος της γυναίκας στην οικογένεια και η θέση της στη κοινωνία του 8ου αι. Παρόλο που σε αρκετές περιπτώσεις η διατύπωση των διατάξεων είναι συνοπτική, διαγράφεται ο καθοριστικός ρόλος της κρατικής αρχής προς την επίτευξη αρμονικής συμβίωσης των μελών της πολιτείας αλλά και της χριστιανικής οικογένειας της υπό εξέταση εποχής.

SPIRITUAL PATRONAGE AND TOLERANCE: THE GREEK ORTHODOX CHURCH IN MEDIEVAL SCANDINAVIA

Agni Agathi C. Papamichael

University of Birmingham

The present paper aims to assess the ideological and factual reception of Greek Orthodox Christianity in the medieval Scandinavian world, drawing from historiographical, literary, artistic and archaeological evidence.

The leniency, and even amicability, of the medieval North towards the Orthodox faith has attracted the attention of various scholars, most notably Sverrir Jakobsson with his paper “The Schism that never was” (2008). Medieval Nordic legislative codes indeed suggest tolerance towards the practice of Eastern rites, while Orthodox iconography can be traced in several Late Viking Age and Early Medieval runic monuments and churches (Scheel 2015, 2016; Källström 2016). Several scholars have argued for the role of Byzantium in the Christianisation of the North (Blöndal and Benedikz 1978; Lind 2013), assigning a position of spiritual patronage to the Empire (Ashman Rowe 2005). Building on this body of research and employing an interdisciplinary approach, this paper endeavours to further investigate the practical and literary reception of Greek Orthodoxy within different social strata and cultural milieus in medieval Scandinavia.

A discussion of the ecclesiastical and foreign policies implemented by kings Haraldr / harðráði/ Sigurðarson (r. 1046-1066) and Sverrir Sigurðarson (r. 1177/1184-1202) of Norway, based on primary biographical literature, first illustrates how their complex relationship with the Papacy may have affected and been affected by their relations with the Byzantine Empire, on the backdrop of the Schism. Expanding on said vernacular, lay literature and extending to genres dealing with Icelandic family histories and romances, the Greek Orthodox world can be pinpointed as a starting point for conversion stories and a point of pilgrimage and resolution for character redemption arcs, being used as a vehicle of validation and spiritual and political legitimisation for leading characters.

In juxtaposition to this, Saxo Grammaticus’s Latin */Gesta Danorum/* offers a considerably more hostile narrative of the Orthodox world, mirroring trends found in Western 12th-century writings. As a middle ground, the Icelandic Chronicles, written by clergymen between the 13th and 16th centuries in Old Norse and Latin, lack any outright enmity towards Byzantium and the Orthodoxy despite their heavy Catholic focus, setting the Empire as a successor of Rome within a chain of */translatio imperii/*.

Putting this diverse body of evidence together, this paper strives to identify how the Byzantine Empire and Greek Orthodoxy were received by different sociocultural groups in the medieval North, and what narrative shortcuts they were associated with. Ultimately, the paper aspires to reach a better understanding of the relatively obscure spiritual and political relations of the Byzantine world with the northernmost extreme of Europe.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΜΕΜΠΡΕ (ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ): ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΚΑΙ ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Νάσα Παταπίου

Ιστορικός – Ερευνήτρια

Η ανακοίνωση αναφέρεται στα έργα και τις ημέρες του Φίλιππου Εμμανουήλ Μεμπρέ, διερμηνέως της οθωμανικής και άλλων ανατολικών γλωσσών στη βενετοκρατούμενη Κύπρο. Πρόκειται για ανιψιό του γνωστού και πολυσχιδούς διερμηνέως της Γαληνοτάτης Μιχαήλ Μεμπρέ, που έφτασε έως την Περσία απεσταλμένος του δόγη για τη δημιουργία μιας ενετοπερσικής φιλίας εναντίον του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς.

Ο Φίλιππος Εμμανουήλ Μεμπρέ αιχμαλωτίστηκε μαζί με άλλα μέλη της οικογένειάς του το 1570, όταν έπεσε η Λευκωσία στην εξουσία των Οθωμανών. Κατά την περίοδο της αιχμαλωσίας του στην Κωνσταντινούπολη, ως αυτόπτης μάρτυρας της άλωσης της Λευκωσίας το 1570, συνέταξε μια περιγραφή της πολιορκίας. Το κείμενο συντάχθηκε στην ιταλική γλώσσα και πολύ σύντομα, δηλαδή το 1571, εκδόθηκε αφού μεταφράστηκε στα γερμανικά και στα πολωνικά. Όπως αναφέρει ο ίδιος στην εισαγωγή της εν λόγω περιγραφής, υπήρξε διερμηνέας της οθωμανικής και αραβικής γλώσσας στη βενετική διοίκηση της Κύπρου έως την κατάκτησή της από τους Οθωμανούς. Κατόρθωσε να απελευθερωθεί από την αιχμαλωσία καταβάλλοντας λύτρα και στη συνέχεια έφθασε στη Βαυαρία, ενώ αργότερα εγκαταστάθηκε στη Βενετία. Η διήγησή του για την πολιορκία και πτώση της Λευκωσίας μεταφράστηκε και εκδόθηκε από τα ιταλικά στα γερμανικά, ενώ ακολούθως το ίδιο έτος μεταφράστηκε στα πολωνικά και εκδόθηκε στην Κρακοβία.

Μέχρι πρότινος, ελάχιστα ή και σχεδόν άγνωστα ήταν τα στοιχεία τα οποία είχαμε στη διάθεσή μας για τη ζωή και το έργο του Φίλιππου Εμμανουήλ Μεμπρέ ή Παλαιολόγου, καθώς επίσης και για τη συγγενειά του με τον Μιχαήλ Μεμπρέ. Πλούσιο αρχειακό υλικό από το Κρατικό Αρχείο της Βενετίας, μου γνωστοποίησε ενδιαφέροντα και πολύτιμα στοιχεία για τον βίο, το έργο και την εποχή κατά την οποία έζησε ο διερμηνέας Φίλιππος Εμμανουήλ και, γενικά, για την παροικία των Κυπρίων προσφύγων στη Βενετία μετά την οθωμανική κατάκτηση της Κύπρου.

Πέραν τούτων, η αρχειακή έρευνα με οδήγησε στην ανακάλυψη της απεικόνισης τόσο του Φίλιππου Εμμανουήλ Μεμπρέ όσο και του θείου του Μιχαήλ Μεμπρέ σε ναό της Βενετίας, από τον χρωστήρα γνωστού αναγεννησιακού ζωγράφου.

**«Ἐγὼ πολὺν χρόνον προσαναλώσας τῇ ματαιοπονίᾳ»:
ΜΕΓΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Ο ΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ
ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ**

Μαρία Παύλου

Θεολογική Σχολή Εκκλησίας Κύπρου

Ένα ζήτημα που έχει διχάσει τους μελετητές του *Λόγου Πρὸς τοὺς Νέους* του Μ. Βασιλείου αφορά την ακριβή του στόχευση. Γιατί συγγράφει ο Καπαδόκης Πατέρας το συγκεκριμένο έργο και σε τι αποσκοπεί η πραγματέυση ενός τέτοιου θέματος; Παραδόξως, η μέχρι τούδε αποτίμηση του έργου καλύπτει ένα ευρύ φάσμα απόψεων και ερμηνειών. Στη μια άκρη του φάσματος τοποθετείται η θέση ότι το *Πρὸς τοὺς Νέους* αποτελεί μανιφέστο για την αξία των έργων της κλασικής γραμματείας, στα οποία οι χριστιανοί νέοι καλούνται ενθέρμως να εντρυφήσουν. Με ελάχιστες εξαιρέσεις, η ενθουσιώδης αυτή πρόσληψη, που ανάγει τις απαρχές της στους Ουμανιστές, έχει πλέον παραχωρήσει τη θέση της σε πιο συγκρατημένες και μετριοπαθείς, ενίοτε και καθόλα αρνητικές, προσεγγίσεις. Εστιάζοντας τον φακό τους στις πολυάριθμες αναφορές του Μ. Βασιλείου στους κινδύνους που εγκυμονεί η ενασχόληση με τη θύραθεν γραμματεία, δεν είναι λίγοι οι σύγχρονοι μελετητές που στο πρόσωπο του ιεράρχη αντικρίζουν έναν πολέμιο και αρνητή των ελληνικών λόγων. Τη θέση αυτή επιτείνει η στάση που υιοθετεί ο Μ. Βασίλειος έναντι της ελληνικής παιδείας στην *Επιστολή 223*, που απευθύνει στον φίλο του Ευστάθιο Σεβαστείας το 375. Στην εν λόγω επιστολή ο Μ. Βασίλειος εξομολογείται, μεταξύ άλλων, τη μετάνοιά του για τον χρόνο που, όπως διατείνεται, ξόδεψε ανώφελα κατά τη νεότητά του στη μελέτη των θύραθεν συγγραμμάτων. Η ανακοίνωση θα επιχειρήσει να προσεγγίσει την πιο πάνω αναφορά, λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο και τις συνθήκες συγγραφής της *Επιστολής 223*, πτυχές που δεν έχουν ληφθεί επαρκώς υπόψη από τους μελετητές. Ποιοι λόγοι ωθούν τον Μ. Βασίλειο να συγγράψει την εν λόγω επιστολή; Ποιες κατηγορίες εναντίον του προσπαθεί να αποδομήσει; Τι ρόλο παίζει η ελληνική παιδεία του σε αυτό; Όπως θα υποστηριχθεί, το περιεχόμενο της επιστολής δύναται να συμβάλει στη βαθύτερη κατανόηση της στάσης του Μ. Βασιλείου, αποδεικνύοντας ότι μέχρι τέλους ο Καπαδόκης Πατέρας υπήρξε υποστηρικτής της ελληνικής παιδείας.

FROM THE *LINOVAMVAKOI* TO THE *KROMLIDES*: “CRYPTO-CHRISTIANITY” REAPPRAISED

Aliosha Pittaka Bielenberg

University of California, Berkeley

This paper aims to re-examine the category of “Crypto-Christianity,” of which two key examples are the *Kromlides* of Pontus and the *Linovamvakoi* of Cyprus. After a short review of the literature (including work by Anthony Bryer, Richard Dawkins, Nikos Milioris, Paschalis Kitromilides and Yannis Tzedopoulos), I present archival oral history sources from the Centre for Asia Minor Studies, complemented with material evidence from the Monastery of Imera in Kromni, to draw out the key components of the phenomenon of the *Kromlides*. I juxtapose this example with other ethnographic, historical and material evidence from the area of Potamia, Cyprus, focusing especially on so-called “shared religious sites” such as the cave chapel of Agios Sozomenos and Agioi Saranta / Kırklar Tekke. I suggest that these case studies are mutually illuminating: more work has been done to situate the *Kromlides* with respect to their Ottoman sociopolitical context, while more attention in the case of *Linovamvakoi* has been paid to the forms of syncretism observed near their places of residence. With both these examples in mind, I draw on comparative and theoretical perspectives from other examples in religious studies (e.g. Japan and South Asia) where scholars have observed what they variously term “crypto-Christianity” and/or “religious syncretism.”

Returning to the cases at hand in the Eastern Mediterranean, I am particularly concerned with the various connotations of the prefix “crypto-” (hidden, secret, mysterious, etc.). In particular, I wish to question the tendency to assume a “sincere” form of religious expression that is “concealed” due to exterior sociopolitical circumstances. At the same time, I do not wish to reduce the religious phenomena observed in the examples of the *Linovamvakoi* and the *Kromlides* to a mere performance of ritual or collective identity. Instead, I draw on theoretical work by Adam Seligman *et al.* to offer a different perspective on “crypto-Christianity” that attempts to take seriously “ritual and its consequences,” that is to say, the work that sites of religious practice do to stabilise and make visible alternative forms of religious identification. I conclude by offering a perspective on what this means, concretely, for the example of the *Linovamvakoi* of Cyprus, suggesting —counter to both older Cyprological scholarship and more recent work in anthropology and political science— that the *Linovamvakoi* should be taken seriously as an exemplary case of Ottoman religion.

**Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΣΑΡΑΝΤΑΣΚΑΛΙΩΤΙΣΣΑ
ΜΑΡΑΘΟΚΑΜΠΟΥ ΣΑΜΟΥ:
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ
ΤΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ**

Διονύσιος Πολιτόπουλος

Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Το ναύδριο της Παναγίας της Σαραντασκαλιώτισσας βρίσκεται στην είσοδο σπηλαίου, που βρίσκεται σε χαράδρα του όρους Κέρκη στο νοτιοδυτικό τμήμα της Σάμου, σε υψόμετρο περίπου τριακοσίων είκοσι μέτρων, βόρεια της περιοχής του Μαραθόκαμπου. Είναι αφιερωμένο στο Γενέσιον της Θεοτόκου και εορτάζει στις 8 Σεπτεμβρίου.

Το μνημείο δεν έχει ερευνηθεί συστηματικά. Υπάρχουν ελάχιστες σποραδικές αναφορές που εξαντλούνται, στην καλύτερη περίπτωση, σε μία απλή συνοπτική περιγραφή και κυρίως στην ταύτιση ή μη του σπηλαίου όπου βρίσκεται με αυτό του Πυθαγόρα. Το ίδιο συμβαίνει με την συντριπτική πλειοψηφία των βυζαντινών και μεταβυζαντινών ναών της Σάμου, καθώς την έρευνα έχει μονοπωλήσει, μέχρι τώρα, κυρίως το κλασικό της παρελθόν. Η Παναγία Σαραντασκαλιώτισσα εξετάζεται στην εν εξελίξει διδακτορική μου διατριβή με θέμα «*Υστεροβυζαντινή και μεταβυζαντινή μνημειακή ζωγραφική της Δυτικής Σάμου*».

Το εσωτερικό του ναού θα πρέπει να ήταν κατάγραφο, όπως συμπεραίνεται από το πλήθος των σπαραγμάτων που σώζονται κατά τόπους σε κακή κατάσταση. Στην ανώτερη ζώνη της κόγχης του ιερού βήματος απεικονίζεται ο Χριστός ένθρονος ανάμεσα στην Παναγία και τον Ιωάννη τον Πρόδρομο. Στην κατώτερη ζώνη, εκατέρωθεν της φωτοθυρίδας, απεικονίζονται τέσσερις ημίσωμοι συλλειτουργούντες ιεράρχες. Στο μέτωπο του ανατολικού τοίχου υπήρχε ζωγραφική σε τρεις ζώνες, οι οποίες διαχωρίζονται με κεραμιδί ταινίες. Σώζεται σε κακή κατάσταση αποσπασματικά μόνο ο Ευαγγελισμός που καταλαμβάνει την μεσαία ζώνη.

Στην καμάρα και τους τοίχους του ναού αναπτύσσονταν τέσσερις ζώνες. Οι δύο ανώτερες δεν σώζονται, από τη μεσαία διακρίνονται ελάχιστα αποσπάσματα από τον εικονογραφικό κύκλο του Ακαθίστου ύμνου στη βόρεια πλευρά, και από την κατώτερη σποραδικά σπαράγματα μορφών στον νότιο τοίχο. Από τη ζωγραφική που θα κοσμούσε τον δυτικό τοίχο, δυστυχώς δεν διακρίνεται πλέον τίποτα.

Ο ζωγράφος ακολουθεί ένα καθιερωμένο εικονογραφικό πρόγραμμα, με μόνη εξαίρεση την τοποθέτηση της Δέησης στην κόγχη του ιερού βήματος, κάτι που δεν συνηθίζεται, χωρίς όμως να είναι εξαιρετικά σπάνιο.

Με βάση τα σπαράγματα των ιεραρχών στον ημικύλινδρο της αψίδας, του Ευαγγελισμού στο μέτωπο του ανατολικού τοίχου, του κύκλου του Ακαθίστου Ύμνου και της μοναδικής σωζόμενης κεφαλής αγίου στον νότιο τοίχο καθίσταται προφανές πως ο ανώνυμος ζωγράφος είναι άριστος γνώστης του σχεδίου. Οι πτυχές των ενδυμάτων αντιστοιχούν στην ανατομία των στιβαρών σωμάτων. Στα κτίρια και στα βουνά προσπαθεί να αποδώσει την αίσθηση της προοπτικής. Δουλεύει τις μορφές του με ταχύτητα και σιγουριά. Τα πλασίματά του είναι καλοδουλεμένα. Τα βλέμματα είναι έντονα και διεισδυτικά. Σε ανοικτόχρωμα καστανά σαρκώματα αναπτύσσει φωτίσματα θερμής ώχρας και σωστές, προσεγμένες λευκές ψιμυθίες. Το χρωματολόγιό του είναι ισορροπημένο και καλαισθητό, δημιουργώντας ένα

αρμονικό σύνολο χωρίς κραυγαλέες εντάσεις. Τα χαρακτηριστικά αυτά απηχούν τις τάσεις της παλαιολόγιας ζωγραφικής και υποδηλώνουν επιρροές της Κρητικής Σχολής. Ελλείψει επιγραφής και με βάση τα ανωτέρω η ζωγραφική του μνημείου να μπορεί ενδεχομένως να χρονολογηθεί τον 16ο αιώνα, και ίσως στο δεύτερο μισό του.

**ΤΑ ΜΟΥΣΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ
ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΠΑΦΟΥ:
ΝΕΑ ΠΡΟΚΥΠΤΟΝΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΑΤΑΛΟΓΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥΣ**

Σάββας Πρασίτης

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Κάθε νέα έρευνα καλείται να απαντήσει σε κάποια ερωτήματα που παραμένουν αναπάντητα ή αδιευκρίνιστα. Καλείται να φέρει στο φως και να αναδείξει στοιχεία και λεπτομέρειες άγνωστες στην επιστημονική κοινότητα. Και κάθε ερευνητής, στο ξεκίνημα της ερευνητικής του προσπάθειας, οφείλει να εντοπίσει αυτά τα κενά στην έρευνα, να καταγράψει τα άγνωστα ή τα αδιευκρίνιστα σημεία, ούτως ώστε κατά τη διάρκεια της έρευνάς του να προσπαθήσει να βρει τις απαντήσεις που ζητά.

Ο τομέας των μουσικολογικών ερευνών στην Κύπρο αποτελούσε εν πολλοίς ένα κλάδο που δεν είχε κεντρίσει το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας, τουλάχιστον μέχρι τα τελευταία χρόνια. Οι απόπειρες για δημοσίευση καταλόγων των μουσικών χειρογράφων της Κύπρου ήταν αποσπασματικές, ενώ δεν αποτελούσαν καρπό αμιγούς μουσικολογικής έρευνας, έχοντας ως αποτέλεσμα τα στοιχεία που δημοσιεύονταν να ήταν, πολλές φορές, είτε ελλιπή, είτε λανθασμένα. Έχοντας ήδη ολοκληρώσει τον αναλυτικό κατάλογο των μουσικών χειρογράφων της Ιεράς Μονής και του Μουσείου Κύκκου, προχωρήσαμε στην ψηφιοποίηση (όσων δεν είχαν ήδη ψηφιοποιηθεί) και στην αναλυτική καταλογογράφηση των μουσικών χειρογράφων της μητροπολιτικής περιφέρειας Πάφου, δηλαδή στα χειρόγραφα της Μητροπόλεως Πάφου, που φυλάσσονται στο Βυζαντινό Μουσείο της μητροπόλεως στην Γεροσκήπου, της Ιεράς Μονής Παναγίας Χρυσορρογιατίσσας και της Ιεράς Μονής Αγίου Νεοφύτου. Αυτή η προσπάθειά μας είχε σαν αποτέλεσμα να συλλεγεί ένας αρκετά σημαντικός όγκος υλικού, ο οποίος και καταρτίστηκε σε έναν τόμο, που βρίσκεται υπό έκδοση.

Μέσα από την εργασία που εκπονήθηκε, σε συνεργασία με τον καθηγητή Ιωάννη Λιάκο και τον κ. Δανιήλ Πογιατζή, προέκυψαν αρκετά στοιχεία, τα οποία μέχρι στιγμής ήταν άγνωστα στην επιστημονική έρευνα. Τα στοιχεία αυτά φωτίζουν αρκετές αφανείς μέχρι σήμερα πτυχές, φέρνουν στο φως πρόσωπα, γραφείς κωδίκων, κήτορες, δωρητές, μελοποιούς, τεκμήρια που μας βοηθούν να ανασυνθέσουμε τα ψηφιδωτό της κυπριακής ψαλτικής παράδοσης. Αυτά είναι και μερικά από τα πολλά προκύπτοντα οφέλη της αναλυτικής καταλογογράφησης, που θα αναδειχθούν και μέσα από την παρουσίασή μας. Στόχος της εισήγησής μας είναι να παρουσιάσουμε τα νέα στοιχεία που προέκυψαν μετά την ολοκλήρωση της ψηφιοποίησης και της αναλυτικής καταλογογράφησης των μουσικών χειρογράφων, η διόρθωση κάποιων εσφαλμένων στοιχείων, σε παράλληλη ταύτιση με την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία, ενώ θα αποτολήσουμε και μια αδρομερή παρουσίαση για τις προεκτάσεις της έρευνας σε διεπιστημονικό επίπεδο.

CHRISTIANISING EARLY BYZANTINE THESSALONICA: A GRADUAL PROCESS THROUGH MARTYR TRADITIONS AND PUBLIC CONSTRUCTIONS

Konstantinos Raptis

Ephorate of Antiquities of Thessaloniki

Based on archaeological evidence regarding the Early Byzantine ecclesiastical architecture and the monumental topography of Thessalonica, as well as relative references in Byzantine primary sources, this paper attempts to detect the Christianisation process of the city from the 4th until the 6th century.

Notwithstanding its apostolic origin, the Thessalonian Christian community and therefore the local Episcopacy during the early period after the Diocletianic persecutions, grew and gradually strengthened based mainly on the cult of its numerous local martyrs, which began immediately after the proclamation of the freedom on religious beliefs in 313, with the acts of archbishop Alexander, during the period of Constantine I, and was further encouraged by the religious policy of the emperor Theodosius, who was baptised in Thessalonica by bishop Ascholius, and, by issuing the Edict of Thessalonica in 380 CE, imposed Orthodox Christianity as the official state religion of the Roman Empire. However, later sources refer to a large non-Christian community in Thessalonica during the late 5th-early 6th century, the members of which, according to an oral tradition that survived until the 9th century, were performing in public the pagan cult at the *insula sacra* of the city, where the temples of the ancient cult were concentrated, before they were baptised en masse by Archbishop Andreas (490-513) during the reign of Anastasius I.

Thus, the question that arises concerns the rate of Christianisation of Thessalonica during the two centuries from the period of Constantine I in the early 4th century, until that of Anastasius I at the turn of the 6th century, and how this is traced in the monumental topography of the city.

The present contribution presents and interprets the archaeological evidence of the Christian presence in the city, traces the Christianisation process of the city through the martyr traditions and public constructions, and examines the gradual expansion of its Christian urban landmarks.

ANALYTICAL DIAGNOSIS AND STRATIGRAPHIC MAPPING OF AN 18TH-CENTURY PANAGIA ELEOUSA ICON FROM KYKKOS: CONSIDERATIONS ON PAINTING INTERVENTIONS AND THEIR PRESERVATION

**Soodabeh Sajadi, Christos Karis, Pengxiao Hao,
Andreas Manoli, Stelios Perdikis and Nikolas Bakirtzis**

The Cyprus Institute
“Archangelos” Cultural Foundation, Holy Monastery of Kykkos

Sacred icon paintings embody dual value as works of art and objects of worship and thus hold major significance for both worshippers and art historians. This multifaceted and important role in society triggered preservation actions throughout their history. Complex layers of the historical interventions by iconographers or priests complicate current contemporary approaches by conservators in terms of practical and ethical considerations.

This study focuses on an icon known as Panagia Eleousa of Kykkos undergoing restoration at the Kykkos Conservation Laboratory. The restoration process was challenged by intricate layers of prior modifications and was paused for a detailed examination to provide the critical insights enabling the conservator to decide the appropriate material selection (e.g. cleansing solvents), restoration techniques and extent of intervention. Using non-invasive and non-destructive analytical techniques, including multispectral imaging to reveal subsurface features and overpainting, X-ray fluorescence (XRF) to identify elemental composition of pigments and digital microscopy to examine surface stratigraphy and material textures, this research aims to map the icon’s layered preservation history and to consider the possible reasoning for specific interventions. The resulting dataset can be utilised to improve the outcome of the current conservation interventions focusing on minimising damage to the historical layers and balancing the icon’s aesthetic restoration with the preservation of its historical composite materiality.

Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΟΥΣΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΚΥΚΚΟΥ

Άγγελος Σέφκας

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Η Ψαλτική Τέχνη αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της πολιτιστικής διαδρομής των ελληνικών φύλων από τη στιγμή που ασπάστηκαν τη χριστιανική πίστη μέχρι και σήμερα. Κοινό σημείο αναφοράς όλων των κατά τόπους παραδόσεων, όμως, υπήρξε η Κωνσταντινούπολη και συγκεκριμένα η Μεγάλη Εκκλησία, της οποίας η επιρροή στη διαμόρφωση της εκκλησιαστικής μουσικής είναι αδιαμφισβήτητη. Επομένως, η Κύπρος δεν θα μπορούσε να διαφύγει του γενικού κανόνα και για αυτόν τον λόγο τα σπουδαία μοναστικά κέντρα της επιχείρησαν να διαφυλάξουν τη μακραίωνη μουσική παράδοση της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στις βιβλιοθήκες τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα που επιβεβαιώνει την ψαλτική σχέση Κωνσταντινούπολης και Κύπρου είναι η Ιερά Μονή Κύκκου. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να καταδείξει έμπρακτα αυτή τη σχέση μέσα από την εξέταση των δεκαπέντε και πλέον χειρογράφων κωδίκων της μονής που χρονολογούνται πριν από τον 19ο αιώνα, καθώς και να αναδείξει τη σημασία που είχαν και έχουν οι κυπριακές μοναστικές κοινότητες για τη διάσωση και διάδοση της Ψαλτικής Τέχνης από τον Μεσαίωνα έως και σήμερα.

REDISCOVERING THE MUSLU ÇAVUŞ MOSQUE (CHURCH OF SAINT GEORGE) IN EPISKOPI

Barbara Stivarou and Konrad Waniewski

University of Cyprus
Jagiellonian University

Originally constructed as the Church of Saint George, most likely during the period of Venetian rule in Cyprus, the building was converted into a mosque in the Ottoman era. A record from 1649 documenting a donation of two silver coins to the mosque in Episkopi may represent the earliest reference to an Islamic place of worship in the village. While sources from the Ottoman era, such as the travel account of Ali Bey el Abbassi, document ruined churches with preserved frescoes in Episkopi, they tend to overlook any mention of a mosque. Its presence, however, is well documented during the British occupation, with the earliest known reference to the Muslu Çavuş Mosque appearing in Evkaf records from 1882. At the turn of the 19th and 20th centuries, the mosque underwent major reconstruction, acquiring its present architectural form. Of the original church, only part of the nave has been preserved to this day.

Inside the building, an extensive cycle of wall paintings was uncovered beneath layers of plaster during restoration works carried out by the Department of Antiquities between 1988 and 1993. These murals represent high artistic quality and were presumably executed in the late 15th or early 16th century. Iconographic and stylistic similarities between these paintings and the decorations of other Cypriot churches from the same period support the proposed dating. Some motifs within the Episkopi mural program can be seen as the result of the interaction between Western and Cypriot art. This is exemplified by the depiction of the Resurrection, which follows a Western iconographic tradition, as well as the perspective rendering of the buildings in the background of some scenes from the cycle of the Miracles of Christ. Finally, the characteristic ornamentation of painted arcades featuring figures of saints beneath them finds parallels in the murals of churches such as Saint Sozomenos in Galata and Saint Andronikos in Tersefanou.

Despite its significance, the Muslu Çavuş Mosque (Church of Saint George) in Episkopi, along with its mural decoration, has hardly been mentioned in the literature and still lacks a monographic approach. The main aim of this paper is to analyse the building's history by establishing an approximate date for the church's construction and the moment of its conversion into a mosque, as well as to provide a thorough analysis of the style and iconography of the murals preserved within.

ΠΡΩΙΜΑ ΑΣΚΗΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ. ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ

Ανδρέας Φούλιας

Υπουργείο Παιδείας, Αθλητισμού και Νεολαίας Κύπρου

Η παρουσία στην Κύπρο των αγίων Ιλαρίωνος (περ. 291-371) και Επιφανίου Κωνσταντίας (περ. 310-403) και η αναμφίβολη πνευματική τους ακτινοβολία είναι δεδομένα τα οποία διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο, στην εδραίωση της νέας πίστης και στη διάδοση του ερημικού και του κοινοβιακού μοναχισμού στο νησί.

Στην παρουσίαση αυτή θα αναφερθούμε ενδεικτικά στην αρχιτεκτονική και ζωγραφική ασκητηρίων, ενώ παράλληλα θα μας απασχολήσει το ζήτημα της προστασίας των ευαίσθητων αυτών μνημείων.

Ο χώρος όπου εγκαταστάθηκε και ασκήτησε ο άγιος Ιλαρίων στην Επισκοπή της Πάφου, αναφέρεται ήδη από τον άγιο Ιερώνυμο (347-420). Λίγο αργότερα ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως άγιος Γεννάδιος (458-471) άφησε την τελευταία του πνοή στην περιοχή αυτή ψάχνοντας για το σπήλαιο όπου μόνασε ο Ιλαρίων. Το ασκητήριο αυτό δυστυχώς «ανακαινίστηκε» με κακό τρόπο και τελικά παραμορφώθηκε από κατοίκους του γειτονικού χωριού. Κατά παρόμοιο τρόπο το ασκητήριο των αγίων Αλεξάνδρου, Χαρίτωνος και Επιφανίου στην Αξύλου της Πάφου καταστράφηκε σχεδόν εξολοκλήρου από εργασίες «ανακαινίσης» των χωρικών που γινόντουσαν με εκσκαφέα.

Στη Δρούσεια το λαξευτό σπήλαιο του Άι Αμπέλη αποτελεί μια ενδιαφέρουσα περίπτωση, αφού το πιθανότερο πρόκειται για ένα προχριστιανικό σπήλαιο, το οποίο σχετιζόταν με βουκολική λατρεία. Το σπήλαιο, το οποίο αναφέρεται για πρώτη φορά το 1923 από τον διακεκριμένο φιλόλογο Ιωάννη Συκουτή, καταλήφθηκε σε άγνωστη εποχή από ασκητή, ο οποίος λάξευσε ένα κελί στα πλάγια. Το ασκητήριο σήμερα, αν και κηρύχθηκε πρόσφατα σε μνημείο πίνακα Β, εξακολουθεί να κινδυνεύει άμεσα, λόγω του ότι βρίσκεται μέσα σε ένα ιδιωτικό τεμάχιο/λατομείο.

Στην καρδιά του Ακάμα βρίσκεται ο σύγχρονος ναός, το ασκητήριο και το αγίασμα του αγίου Κόνωνα. Δίπλα από τον μονόχωρο ναΐσκο υπάρχει σπηλαιώδης χώρος, ο οποίος αναφέρεται ως το ασκητήριο του αγίου και συνδεόταν παλαιότερα με τον ναό. Τα αρχαιολογικά στοιχεία φανερώνουν τη μακροχρόνια χρήση του, ενώ ο καθαρισμός, η προστασία και η στερέωσή του καθίσταται αναγκαία.

Τα ασκητήρια των αγίων Τίμωνος και Βαρνάβα στη Βάσα Κοιλανίου, κηρυγμένα μνημεία πίνακα Β και επαναχρησιμοποιημένοι αρχαίοι ρωμαϊκοί τάφοι, αποτελούν μέρος της μακράιωνης χριστιανικής παράδοσης της ορεινής Λεμεσού, αν και υπάγονται εκκλησιαστικά στη μητρόπολη Πάφου. Πρόσφατα η εκκλησιαστική επιτροπή προχώρησε σε εκτεταμένες και παράνομες επεμβάσεις, αλλοιώνοντας ριζικά τον χαρακτήρα τους.

Στην κατεχόμενη Καρπασία στην περιοχή Αμμούρι, τέσσερα χιλιόμετρα βορειοδυτικά της μονής του Αποστόλου Ανδρέα, εντοπίστηκε λαξευτός προχριστιανικός τάφος που επαναχρησιμοποιήθηκε ως ασκητήριο και φέρει εγχάρακτους σταυρούς και επιγραφή, χρονολογούμενα όλα στην παλαιοχριστιανική περίοδο. Ως εκ τούτου τεκμηριώνεται πλέον με σχετική βεβαιότητα η εγκατάσταση ασκητών στην ευρύτερη περιοχή και ο συσχετισμός τους με τις απαρχές της λαοφιλούς για όλους τους κυπρίους μονής του Αποστόλου Ανδρέα.

Το κλίμα θρησκοληψίας που έχει ενσκήψει στην Κύπρο τα τελευταία χρόνια απέχει πολύ από τη γνήσια θρησκευτικότητα των προγόνων μας, οι οποίοι για τόσους αιώνες διαφύλαξαν μνημεία και παραδόσεις. Είναι οξύμωρο, αλλά δυστυχώς αληθινό, ότι τα ευαίσθητα αυτά μνημεία συχνά υφίστανται φθορές από τους ίδιους τους πιστούς ή και τις εκκλησιαστικές αρχές, οι οποίοι από υπερβάλλοντα ζήλο, προβαίνουν σε αυθαίρετες και μη αναστρέψιμες επεμβάσεις, οδηγώντας τελικά στην αλλοίωση ή και στην καταστροφή τους. Η διατήρηση αυτών των μνημείων απαιτεί σεβασμό, εξειδικευμένες γνώσεις και όχι επιπόλαιες ενέργειες που υπονομεύουν και τελικά καταστρέφουν την ιστορική και αρχαιολογική τους αξία.

THE AGRICULTURAL HINTERLAND OF PROVINCIA PALESTINA COASTAL CITIES AT LATE ANTIQUITY (5TH TO EARLY 7TH CENTURIES CE): ESTATES AND FARMS

Daniel Varga

Israel Antiquities Authorities

In this presentation, I will briefly describe the phenomenon of agricultural estates in the hinterland of the main cities of the southern coastal plain of the Land of Israel during the Late Classical era. I will also review the most prominent of the many estates uncovered in archaeological excavations conducted in this area in recent decades. The main focus will be on the large estates discovered around Ashkelon, the region's primary city, from where most of the famous region's wine produced in the area was exported throughout the Byzantine Empire, even reaching Constantinople.

Some of the estates uncovered around Ashkelon were so large and complex that it was difficult to distinguish them from small villages, as will be described in the case of the site uncovered in Sderot, some 10 kilometres from Ashkelon. These estates formed a rich and complex economic system that included large-scale agricultural production for self-consumption, the production of storage vessels for trade, the provision of road services for pilgrims and merchants, as well as participation in trade itself as intermediaries between the eastern regions of Provincia Palestina, the Arabian Region and the coastal cities' ports.

Most of these estates had one or more wine presses, an olive press, pottery kilns (mainly for producing wine jars), storage buildings and other industrial installations. Some of the estates even had a *capella* or a small church.

Thus, the large estates and rural settlements were the last stops on the regional and multi-regional trade routes to the Mediterranean coastal cities, and from there to the wider Late Roman and Byzantine empires. Most of these estates ceased to exist in the mid-7th century, following the Arab conquest of the province and the severing of the ties with the Byzantine world.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΟΛΥΒΔΟΒΟΥΛΛΑ ΑΠΟ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΣΩΖΟΠΟΛΗΣ (ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ)

Παντελής Χαραλαμπάκης

Εθνικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο και Μουσείο, Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών

Ο τόπος εύρεσης αρχαιολογικών αντικειμένων αποκτά ιδιαίτερη σημασία, όταν αυτά προέρχονται από ανασκαφές και υπάρχει δυνατότητα μελέτης του περιβάλλοντος και των συνθηκών κάτω από τις οποίες εναποτέθηκαν. Η Βουλγαρία αποτελεί εξαιρετική περίπτωση όταν πρόκειται για βυζαντινά μολυβδόβουλλα προερχόμενα από ανασκαφές, τακτικές ή σωστικές. Κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών στην τοποθεσία *Τσάικα* της περιοχής Πανόρμι, νότια της Σωζόπολης, το θέρος του 2020, η ερευνητική ομάδα ανακάλυψε τα ερείπια ενός —καθώς δείχνουν τα ευρήματα— άγνωστου ως τότε μοναστηριακού συγκροτήματος της Μεσοβυζαντινής εποχής. Μολονότι δεν μπορεί να ταυτιστεί με ασφάλεια με τη μονή του Σωτήρος Χριστού στο Πανόρμι ή κάποιο άλλο από τα μοναστήρια που αναφέρονται σε μεταγενέστερες γραπτές πηγές, υπάρχουν ενδείξεις πως αποτελούσε σημαντικό περιφερειακό ίδρυμα που διατηρούσε επαφές με την Κωνσταντινούπολη.

Εκτός από πλήθος κεραμικής, νομισμάτων και διαφόρων εργαλείων και άλλων μεταλλικών αντικειμένων, βρέθηκαν και έξι βυζαντινά μολυβδόβουλλα που χρονολογούνται σε διαφορετικές εποχές: από τα τέλη του 9ου έως και τον 12ο αιώνα. Η μικρή απόσταση μεταξύ των ευρημάτων αυτών μέσα στον ίδιο ευρύτερο τομέα της ανασκαφής, το γεγονός ότι καλύπτουν μεγάλη χρονική περίοδο, καθώς και άλλα ευρήματα που δηλώνουν την ύπαρξη βιβλιοθήκης ή και ειδικού χώρου παραγωγής χειρογράφων δεμένων σε τόμους, ενδεχομένως αποτελούν ενδείξεις πως το μοναστήρι κρατούσε αρχείο αλληλογραφίας, με τα μολυβδόβουλλα να διατηρούνται μαζί με τα έγγραφα τα οποία συνόδευαν. Τα μολυβδόβουλλα προήλθαν από έναν μητροπολίτη Λαοδικείας, έναν έπαρχο, έναν βουλλωτή, δυο μέλη επιφανών οικογενειών, εκ των οποίων ένας μάγιστρος και ένας μέγας οικονόμος. Τα υπό εξέταση μολυβδόβουλλα έρχονται να προστεθούν στα περίπου 40 γνωστά και δημοσιευμένα, που ήδη φανέρωναν τη στενή σχέση ανάμεσα στην πρωτεύουσα και το σημαντικό αυτό περιφερειακό εκκλησιαστικό κέντρο. Επιπλέον στοιχεία που καταδεικνύουν την ιστορική σπουδαιότητα των πρόσφατα ανακαλυφθέντων μολυβδοβούλλων είναι η ποικιλία στην ιδιότητα των αποστολέων της αλληλογραφίας, καθώς και η προσωπική – οικογενειακή σχέση ενός εξ αυτών με την ευρύτερη περιοχή της Σωζόπολης.

ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΓΛΑΝΤΖΙΑ. ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗ ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου και π. Θωμάς Κωστή

Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου
Ανεξάρτητος Ερευνητής – Αρχαιολόγος

Ο χώρος των λατομείων στο Σκαλί Αγλαντζιάς αποτέλεσε για αιώνες τόπο εξόρυξης μαλακού πωρόλιθου, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε στην οικοδόμηση ιδιωτικών και δημόσιων κτηρίων, στη Λευκωσία, στα γύρω χωριά και αλλού. Η προσπάθεια εξόρυξης του πωρόλιθου με τη χρήση διάφορων εργαλείων αποτυπώθηκε στα βράχια αφήνοντας ανεξίτηλα σημάδια. Παράλληλα δημιουργήθηκαν σπήλαια, μικρού ή μεγάλου μεγέθους, τα οποία αποτέλεσαν κατοικίες ανθρώπων και πτηνών. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι έχει απομείνει από χώρο χριστιανικής λατρείας —άγνωστο στην έρευνα— με εικονιστικό τοιχογραφικό διάκοσμο στην επιφάνεια λαξευμένου βράχου, νότια του ναού της Παναγίας, δίπλα ακριβώς από την «Σπηλιά της Παπίρας».

Η τοπική παράδοση θέλει ότι ο χώρος αυτός αποτέλεσε το λίκνο της δημιουργίας του οικισμού της Αγλαντζιάς. Υποθέτουμε ότι ίσως ο χώρος αποτέλεσε αρχικά κάποιο ασκηταριό αφιερωμένο στην Παναγία, το όνομα της οποίας διατηρήθηκε στη μνήμη των κατοίκων, που έκτισαν στη συνέχεια ναό.

Η σπηλαιώδης χριστιανική παρουσία στη Λευκωσία και την γύρω περιοχή της μαρτυρείται με το σπήλαιο των Αγίων Ομολογητών στην ομώνυμη ενορία, το σπήλαιο που υπήρχε κοντά στον Άγιο Κασσιανό και στο οποίο βρέθηκε το κράνος του, η μαρτυρία του χρονικογράφου Λεόντιου Μαχαιρά για τον ασκητή άγιο Διομήδη που ζούσε στον Λευκομιάτη και ο οποίος διέσωσε την κέρα του αγίου Τριφυλλίου επισκόπου Λεδρών (Λήδρας), όταν οι Σαρακηνοί προσπάθησαν να κάψουν το λείψανό του, οι σπηλιές-λατομεία γύρω από την Αγία Παρασκευή στη Λευκωσία, όπου χρησιμοποιούνταν και ως οικίες, το υπόγειο αγίασμα του ναού της Παναγίας Χρυσελεούσας στον Στρόβολο και τα σπήλαια στον βράχο που είναι κτισμένος ο ναός του Αγίου Δομετίου, στην ομώνυμη ενορία.

NON-INVASIVE ANALYSIS OF CYPRIOT COMPOSIT ICONS: PRELIMINARY FINDINGS

Dorota Zaprzalska
Jagiellonian University

This paper presents preliminary findings from the research grant “Non-Invasive Analysis of Cypriot Composite Icons” awarded by the National Science Centre, Poland (2024/53/N/HS2/01549). It focuses on a unique category of icons – icons consisting of two separate panels joined by inserting one into the other. This unusual category of icons-within-icons was first described by Panayotis L. Vocotopoulos, who proposed for them the term “composite icons”. Cypriot icons of this type are numerous, featuring characteristics not found in composite icons from other regions.

The project complements traditional art history methods by focusing on the non-invasive study of Cypriot composite icons. The analysis, conducted by the Andreas Pittas Art Characterisation Laboratories (APAC Labs) of the Cyprus Institute, integrates various digital imaging and spectroscopic techniques, including ultraviolet fluorescence imaging (UVF), infrared reflected (IR) and infrared false colour image processing (IRFC), infrared reflectography (IRR), reflectance transformation imaging (RTI), X-ray radiography (XRR), X-ray fluorescence spectroscopy (XRF), and Fourier transform infrared spectroscopy (FTIR).

By treating each composite icon as a case study, this approach provides insights into the materials, techniques, modifications and restorations of these icons over time. It enhances our understanding of their unusual form, the methods of panel insertion and their intended purpose and use.

THE TRANSFORMATION OF THE BYZANTINE INSULAR RURAL SETTLEMENT PATTERNS (AND AGROECOSYSTEMS) IN THE EARLY MIDDLE AGES (ca. 600-900): THE CASES OF SICILY, CYPRUS AND CRETE

Luca Zavagno
Bilkent University

This paper aims to offer an overview of the rural surveys conducted on some large islands of the Byzantine Empire (Sicily, Cyprus and Crete) and re-assesses the traditional historiographical interpretation of the fate of insular agricultural settlement patterns, ecosystems and population as well as agroecosystems in the passage from Late Antiquity to the Early Middle Ages (i.e. between the late 6th to the late 9th centuries). Indeed, one cannot simply take for granted that at the time under scrutiny, Sicily, Crete and Cyprus were overwhelmed by Arab incursions, hitting the central and Eastern Mediterranean and turning islands into a no man's land, severing commercial and shipping routes, bringing to an end any economic, social and cultural form of life in the countryside, causing massive depopulation and abandonment of prosperous Late Antique rural sites in favour of hastily built and fortified (often seasonal) hilltop settlements.

In fact, a comparative approach will be adopted based on the archaeology and material culture yielded by excavations at sites like Philosophiana, Contrada Castro and Rocchicella Mineo in Sicily, Pseira and Mochlos in Crete, and Kophinou in Cyprus (the latter paired with surveys of rural churches in the Troodos and the peninsula of Karpasia). Such an approach should allow us to fully grasp the responses of landowners and peasants to the changing environmental and anthropogenic conditions as the Byzantine empire experienced the transition from an economically unified "mare nostrum" to the fragmented medieval Mediterranean. This was reflected by a change of emphasis in agricultural regimes, market responses and landscape use (the latter too often simply explained in terms of abandonment of Roman villas and retreat to small villages), also partially stemming from the transformation of the political, military and fiscal-administrative structures of an "empire that would not die."

FROM HIGHLANDS TO HARBOURS: TOPOGRAPHY, CONNECTIVITY AND CULTURAL CONTINUITIES ACROSS THE ANATOLIAN HIGHLANDS AND THE BYZANTINE MEDITERRANEAN

Nihan Zorlu Basel and Ayse Merve Cilingir

Istanbul Technical University

This paper examines how the dramatic mountainous landscapes of Anatolia shaped enduring patterns of connectivity between the highland interior and the Mediterranean world during and after the Byzantine period. Focusing on the steep terrains, narrow passes and isolated basins that characterise both the northern and southern upland zones of Anatolia, the study highlights the role of topography not merely as environmental context but as a structuring force that defined how people moved, settled, built and maintained connections across vast distances.

Despite their ruggedness and relative inaccessibility, these highland regions were not peripheral. On the contrary, they played a key role in connecting inland Anatolia to the broader Byzantine Mediterranean, serving as corridors for trade, pilgrimage, military logistics and spiritual retreat. Natural passages facilitated the movement of goods and ideas, while settlements strategically positioned along these routes developed complex architectural responses to their environments, including fortified outposts, rural monastic complexes and enduring sacred landmarks.

The study connects two ongoing archaeological and architectural fieldworks conducted in two distinct yet topographically and conceptually interconnected upland regions: the Black Sea and the Mediterranean. Although geographically separated, these zones share a common spatial logic shaped by dramatic peaks and valleys, environmental constraints and long-standing mobility systems. Material evidence, including architectural remains and changing landscapes, reflects participation in a broader imperial and interregional context. The significance of topographic differences shares characteristics that relate to trade/pilgrimage routes.

This paper is the result of a collaborative effort between two PhD researchers, whose individual projects intersect through a shared interest in highland landscapes and their Mediterranean linkages. Together, they argue for a re-evaluation of Anatolia's mountainous interior—not as a backdrop to imperial history, but as an active and connective terrain. By emphasising how these landscapes structured human activity and sustained cultural memory, the study contributes to a broader understanding of how the Byzantine world was held together across elevation, empire and sea.

Session:
ECHOES / DIGITAL HUMANITIES
IN BYZANTINE AND MEDIEVAL STUDIES
ΕΧΟΕΣ / ΟΙ ΨΗΦΙΑΚΕΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ
ΣΤΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

**MATERIAL AND DIGITAL APPROACHES TO MONASTIC
REMAINS: REASSESSING SOURP MAGAR MONASTERY
IN THE KYRENIA MOUNTAINS**

Mehmetcan Soyluoğlu, Rahaf Orabi, Sturt Manning and Nikolas Bakirtzis

The Cyprus Institute
Cornell University

The Kyrenia Mountains form one of the most distinctive monastic landscapes of Cyprus, marked by major foundations from the Byzantine era and the Late Middle Ages. Within this landscape, Sourp Magar Monastery stands out as a significant yet under-studied monument, whose history has long been only mentioned and very briefly discussed based on limited textual evidence and site reports. Beyond its fragmentary textual record, it represents a crucial case of post-Byzantine monastic investment, embedding Coptic and Armenian traditions within the island's broader ecclesiastical history. Recent restoration initiatives supported by the EU and UNDP (2019) have drawn renewed attention to the site and provide the context for a more materially grounded reassessment. This paper integrates dendroarchaeological analysis with digital documentation to reconstruct the building phases and chronology of the monastery and to re-situate its development within the wider Cypriot monastic landscape.

Digital mapping and dendroarchaeological survey provided the means to distinguish between the early Coptic foundations of the monastery and its later Armenian phases. The creation of a coherent digital model allowed construction sequences to be reconsidered and revealed how repair, reuse and expansion shaped the monastery through centuries. In this way, the architectural record was connected to broader questions of cultural identity and continuity, moving beyond speculative textual hypotheses toward a materially grounded history of the monastic complex.

The digital model created in this project not only contributes to current research but also provides a foundation for future investigations. It establishes the basis for developing a digital twin of the monastery, enabling the dispersed material culture, now scattered across different countries, to be virtually reunited with the architectural context. In this way, hypotheses that were set during this presented study can be tested within a more holistic framework in the future by collaborative approaches and more integrated interpretations. In conclusion, the paper demonstrates how digital documentation and dendroarchaeological analysis together can clarify the foundation and later development of Sourp Magar Monastery, by situating the monastery within the wider Cypriot monastic landscape and offering new grounds for future research potentials in the field.

DIGITAL APPROACHES TO THE TROODOS PAINTED CHURCHES: THE PILOT CASE OF AGIOS IOANNIS LAMPADISTIS CHURCH

Anastasia Tsagka and Marina Faka

The Cyprus Institute

In 1985, the World Heritage Committee inscribed the site “Painted Churches in the Troodos Region” of the Republic of Cyprus on the UNESCO World Heritage List. The latter included nine Byzantine and post-Byzantine churches to which a tenth church was added in 2001. The Cyprus Institute’s APAC Labs has been pursuing the study of these precious monuments through a wide array of non-destructive digital methodologies coupled with more traditional art and architecture historical studies. Image- and Range-based techniques were used to document all the morphological features of the buildings with the goal to understand their humble architecture. For the exploitation and visualisation of the extensive database by the scientific community and the public at large, a Web portal comprised of reliable and efficient technology-ready tools has been developed.

Specifically, the 3D documentation of the painted churches of the Troodos region has opened new pathways for understanding, preserving and communicating the cultural significance of these Byzantine monuments. Building upon the outcomes of the digital survey, a pilot case was developed for the Monastery of Agios Ioannis Lampadistis, integrating a three-dimensional representation of the monument with critical information derived from its architectural, historical and conservation analysis. The aim was to create a comprehensive 3D Information Model capable of supporting a wide range of specialists, facilitating interdisciplinary collaboration and enabling more informed decision-making in heritage management.

To this end, Heritage Building Information Modelling (HBIM) was employed, to provide a structured 3D representation of the building assets, linked to datasets containing information on construction techniques, architectural morphology, materials analysis, phases of intervention and documented conservation actions. The resulting HBIM model captures both the tangible and intangible dimensions of the monument, incorporating multidisciplinary studies and external resources related to the monument’s cultural context.

Hosted on a collaborative digital platform, the model allows researchers from diverse disciplines to access, explore and interpret the monument interactively. This encourages dialogue between technology and the humanities and supports the development of shared knowledge across fields.

KNOWLEDGE CONSTRUCTION AND ITS FORMAL SEMANTIC REPRESENTATION IN A MULTI-DISCIPLINARY CONTEXT: THE NATIVITY 17TH-CENTURY ICON FROM DERYNIA, CYPRUS

Sorin Hermon, Valentina Vassallo and Christina Kakkoura

The Cyprus Institute
“Saint Epiphanius” Cultural Academy

Contributors:

Raphael Moreau, Luca Lucchetti, Rahaf Orabi, Ropertos Georgiou, Svetlana Gasanova, Mehmetcan Soyluoglu, Nikolas Bakirtzis and Christina Kakkoura

The talk will present both the conceptual and the implementation aspects of an integrated approach to the investigation of a painted artwork, framed with the semantic-aware heritage digital twin concept and its related knowledge graph and interrogable through a 3D scientific visualisation of the artwork. The use-case is a 17th-century ecclesiastical icon from Cyprus, studied by means of 3D documentation and related scientific visualisation, analytical investigations based on spectroscopy, technical imaging and dendroarchaeology methods and described from an art historical perspective. Data deriving from each domain was aligned in a common knowledge graph and semantically described within the recently defined ontological framework of the Heritage Digital Twin.

ONTOLOGIES OF DEVOTION: STRUCTURING THE CULT OF SAINTS IN CYPRUS

Christina Kakkoura

“Saint Epiphanius” Cultural Academy

The paper outlines a novel approach to the interdisciplinary study of the cult of saints in Cyprus through the creation and application of an ontological model. Drawing on ongoing research initiated at the Cyprus Institute, the project aims to develop a digital tool that facilitates the systematic organisation, representation and analysis of the rich yet fragmented body of material, textual and conceptual data related to Cypriot Hagiology.

The ontology, based on the CIDOC Conceptual Reference Model (CRM) and its extensions, offers a formal semantic structure for the study of saint veneration, allowing data from various fields —archaeology, history, theology, hagiography, art, folk and cultural studies— to be integrated into a unified framework. This method marks the first attempt to represent the phenomenon of the cult of saints in Cyprus through ontology and highlights its value as both a research tool and a means of promoting accessibility and sustainability in cultural heritage studies.

The case study of Saint Barnabas is used to demonstrate how this ontological structure can model complex relationships between saints, their cults, relics, liturgical texts, visual representations and social practices. The ontology defines key entities and relationships such as the saint, the cult, associated rituals and events, physical and conceptual objects, and their temporal and spatial dimensions. It incorporates textual evidence, including hagiographical writings like the *Encomium* on Saint Barnabas, as well as material evidence such as relics, churches and inscriptions to illustrate the development and continuity of the saint's cult.

The long-term vision of the project is to support the creation of a digital library or knowledge base that will allow scholars, cultural heritage professionals and the broader public to explore and connect the saints of Cyprus and their veneration practices. The ontology also offers a foundation for future applications in education, digital tourism and the broader digital humanities. The project calls for interdisciplinary collaboration to further develop this model and potentially expand it into a dedicated extension, such as a CRMcult, tailored specifically to the study of religious devotion.

3D DIGITAL DOCUMENTATION OF THE SHATBY NECROPOLIS IN ALEXANDRIA

Athanasios Koutoupas and Rahaf Orabi

The Cyprus Institute

This paper presents the advanced 3D digital documentation of the Shatby Necropolis in Alexandria, one of the earliest and most significant burial grounds of the Hellenistic period in Egypt. The study demonstrates how cutting-edge scanning, imaging and modeling technologies can be employed to achieve a precise and comprehensive record of the site's architectural and archaeological features. By integrating a range of digital tools, including high-resolution 3D laser scanning, photogrammetry and structured light scanning, the project ensures the capture of accurate spatial and morphological data that can be used for both scholarly research and heritage management.

The main objective of this work is to safeguard the necropolis through the creation of detailed digital replicas that can serve as a permanent archive. These digital surrogates not only facilitate in-depth archaeological analysis of the tombs, architectural elements and decorative features but also provide accessible platforms for virtual exploration and public engagement. In this way, the project bridges conservation, research and education, offering new opportunities for interdisciplinary collaboration.

Beyond its immediate documentation goals, the project highlights the broader value of 3D datasets in addressing contemporary challenges. As Alexandria's coastal environment is increasingly exposed to risks associated with sea-level rise, flooding and other climate-related impacts, the high-precision models generated here can serve as essential baselines for monitoring environmental change and potential deterioration of the site over time. By linking cultural heritage documentation with climate response strategies, the study underscores the need for heritage resilience as part of wider sustainability agendas.

Ultimately, this paper argues that advanced digital documentation should not be regarded merely as a technical exercise but as a vital tool in the long-term preservation and interpretation of endangered heritage. In the case of the Shatby Necropolis, it demonstrates how digital technologies can transform our capacity to safeguard and reimagine the cultural legacy of Alexandria within a rapidly changing world.

DEVELOPING MULTIMODAL DIGITAL LIBRARIES FOR BYZANTINE AND MEDIEVAL HERITAGE IN THE EASTERN MEDITERRANEAN

Avgoustinos Avgousti and Nikolas Bakirtzis

The Cyprus Institute

This paper draws on the interdisciplinary dialogue between research software engineering and the digital humanities on the transformative role of multimodal digital libraries in the documentation, preservation and dissemination of cultural heritage, with a particular focus on material from the Byzantine and Medieval periods in the Eastern Mediterranean. The tangible and intangible heritage of the Byzantine and Medieval periods in Cyprus is of critical significance for the cultural identity of local communities as it connects them with their past. The fact that key aspects of these cultural and religious traditions are still alive highlights the central role of cultural heritage as a pillar of social cohesion. Monuments, artifacts, texts and folklore preserve the stories, values, customs and traditions of bygone generations thus creating the necessary lore linking the past with the present. Nonetheless this precious heritage is fragile and at risk from an array of threats such as neglect, development, tourism, war conflict and the effects of climate change.

Advances in research software engineering in digital humanities have introduced powerful and transformative tools to ensure the protection, accessibility and long-term preservation of cultural heritage. These technologies do more than document and preserve; they open new possibilities for interpretation, storytelling and dissemination, creating meaningful and engaging connections between our past and our present. The evolution of web-based, multimodal digital platforms and systems has revolutionised how cultural heritage is documented, visualised and shared. Unlike traditional methods, such as archives or static records, modern digital technology creates dynamic, interactive spaces where cultural heritage can be explored, studied and experienced by anyone, anywhere, in real time. Moreover, these innovative platforms are able to address the complexity of cultural heritage and in particular adjust to the specifics of different periods and phenomena. As such, they offer tremendous research and dissemination tools for the study and protection of Byzantine and medieval heritage in Cyprus and the broader region.

An array of multimodal digital libraries developed by the APAC Labs of the Science and Technology in Archaeology and Culture Research Centre (STARC) at The Cyprus Institute provide examples of how web-based solutions can transform the ways we document, preserve and disseminate the remnants of the Byzantine and medieval past. Drawing on interdisciplinary research work, these platforms address different themes and material ranging from monasteries and ecclesiastical monuments, archaeological sites, fortifications, coins and sigillographic material, wall-paintings and inscriptions.

These Open Access platforms integrate interactive tools, including high-resolution images, 3D models, georeferenced maps, semantic metadata and dynamic visualisations, all accessible directly through a Web browser. While printed/traditional publications continue to hold enduring value, the contemporary era demands a digital-first approach. Instead of limiting cultural information to static archives or printed media, they apply advanced Research Software Engineering (RSE) principles to develop dynamic, interoperable and user-focused digital ecosystems that promote accessibility, collaborative engagement and sustainable preservation.

Session:

**INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVES ON SETTLEMENT,
ENVIRONMENT AND MEMORY IN THE XEROS RIVER VALLEY,
CYPRUS, FROM THE BYZANTINE ERA TO TODAY
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ,
ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΗ ΜΝΗΜΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΛΑΔΑ ΤΟΥ ΞΕΡΟΥ
(ΚΥΠΡΟΣ) ΑΠΟ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΩΣ ΣΗΜΕΡΑ**

**INTRODUCING BYZANTINE-MEDIEVAL ARCHAEOLOGY
IN THE XEROS RIVER VALLEY, LARNAKA DISTRICT, CYPRUS:
AIMS, APPROACHES AND RESULTS**

Athanasios Vionis, Giorgos Papantoniou and Doria Nicolaou

University of Cyprus
Trinity College Dublin

This paper comprises an introduction to the archaeology of the Xeros River valley (Larnaka District) in the Byzantine and Medieval periods, by presenting the aims, approaches and results of the *Settled and Sacred Landscapes of Cyprus* (SeSaLaC) archaeological project. The research area (2,500 hectares) comprises a largely unexplored landscape characterised by a continuous series of hills crossed by the Xeros River, situated within the “landward buffer” of the island. This strategic location, near major road networks and between important ancient urban centres, provides an ideal setting to investigate long-term settlement patterns in the countryside, landscape transformation and human-environment interactions from prehistory to today.

SeSaLaC is divided into three distinct phases. The first was the systematic, multi-period archaeological surface survey in the region, directed by Athanasios Vionis, Giorgos Papantoniou and Doria Nicolaou in 2014-2020, having employed an informed and rigorous methodology, including systematic fieldwalking along zones/transects of 150 metres in width at 150 metre-intervals, followed by finer gridding of identified archaeological sites. The second involved GIS analyses, geoarchaeological investigation of the riverbank, geophysical prospection at selected archaeological sites, remote sensing and the analytical study of ceramics, as well as the outreach activity “Community Archaeology”, in collaboration with the Research Programme *Unlocking the Sacred Landscapes of Cyprus* (UnSaLa-CY), funded by the Research and Innovation Foundation in 2020-2023 and coordinated by Giorgos Papantoniou and Athanasios Vionis. The third phase, initiated in 2024 and directed by Athanasios Vionis with Doria Nicolaou, aims at excavating sites of special interest, that is, (a) the site of Agios Herakleios in Kophinou, an Early Byzantine basilica with later phases of restructuring and use, with an associated cemetery and other remains of the 6th-16th centuries, and (b) the site of Limnes in Menogeia, an Early Byzantine ceramic workshop, producing all types of domestic pottery from the late 4th to the early 8th centuries.

Preliminary results from our ongoing archaeological work in the valley reveal a complex settlement history characterised by significant transformations in settlement organ-

isation and economy. The Early Byzantine era (4th-mid 7th centuries CE) is marked by an impressive boom in rural settlement activity and economic expansion, exemplified by the large agro-town of Kophinou-Panagia, which functioned as a regional secondary centre with intensive agricultural production. Transitioning into the Byzantine Early Middle Ages (7th-10th centuries), the archaeological survey documents a dispersal and fragmentation of previously nucleated settlements. The Xeros valley itself appears seasonally exploited for agriculture, possibly reflecting adaptive strategies and socio-political changes during the so-called “Dark Ages Cold Period”. The continuity of ceramic traditions and the (limited) presence of imported wares demonstrate ongoing connectivity despite regional challenges.

The interdisciplinary SeSaLaC project in the Xeros valley offers valuable insights into the boom-and-bust settlement cycles, economic resilience and landscape transformations in Cyprus during a period marked by global and regional upheavals. It highlights the dynamic interplay between environmental factors, economic strategies and ecclesiastical influence in shaping rural settlement and land use throughout the Byzantine and Medieval eras.

EXCAVATING IN THE XEROS VALLEY: CULT, BURIAL AND INDUSTRIAL PRODUCTION FROM THE EARLY BYZANTINE ERA TO THE LATE MIDDLE AGES

Doria Nicolaou and Athanasios Vionis

University of Cyprus

This paper presents the preliminary results of the SeSaLaC excavations in the Xeros valley, a collaborative project between the Archaeological Research Unit of the University of Cyprus and the Department of Antiquities of the Republic of Cyprus, initiated in 2024 at the site Agios Herakleios in Kophinou, followed by the site of Limnes in Menogeia in 2025.

Directed by Athanasios Vionis and Doria Nicolaou, the excavations at Agios Herakleios aim to investigate the architectural remains and chronological phases of the ruined chapel of the saint, also known as the “Martyrion” and its relationship with other significant structures identified through prior geophysical prospection. The site lies on the northwest edge of a large rural settlement of the 6th-7th centuries CE at Kophinou-Panagia. Preliminary results at Agios Herakleios confirm that the visible chapel ruins represent the latest phase of a larger church, likely an Early Byzantine basilica dating to the late 6th or early 7th century. Excavations revealed that the narthex served a long-term funerary function. A semi-circular hearth structure was also identified, suggesting varied site usage, potentially including a small establishment in the Late Middle Ages. Additionally, the excavations unearthed an organised cemetery spanning from the 6th to the 16th centuries CE, marking an exceptional case of diachronic burial practice in rural Byzantine Cyprus.

The site’s uniqueness lies in its continuous occupation and multifunctional use (residential, cultic and funerary) over a millennium, bridging an archaeological gap related to Cyprus’s so-called Byzantine “Dark Ages” (8th-10th centuries CE). The proximity of a sizeable rural settlement and textual references to a local bishopric underscore the church’s role as a regional central place, integrating religious, economic and administrative functions in the countryside.

Meanwhile, a test-trench was opened in 2025 at Limnes in nearby Menogeia to explore an Early Byzantine ceramic workshop (late 4th-early 8th centuries) identified in 2017 during the SeSaLaC archaeological survey, through the dense concentration of overfired pottery and wasters. The first excavation season unearthed important evidence that confirms the existence of an organised workshop, producing nearly all types of domestic ceramic vessels.

RIVER AND SOCIETY IN BYZANTINE CYPRUS: THE CASE OF THE RIVER “XEROS”

Pantelitsa Mylona

Department of Antiquities, Cyprus

This paper presents geoarchaeological work in the Xeros River valley, initiated in 2020 to inform and better understand settlement and other human activities diachronically, based on the results of the *Settled and Sacred Landscapes of Cyprus* (SeSaLaC) intensive archaeological field survey in the valley (2014-2020). The geoarchaeological project represents a significant interdisciplinary effort to reconstruct the palaeoenvironment and landscape evolution of this region in Cyprus, spanning the period from early prehistory to today, while this presentation focuses on the Byzantine and Medieval eras.

The study involved field observations, detailed sedimentological analyses of six carefully selected river profiles along the Xeros River and its tributaries, employing a suite of laboratory techniques including granulometry, X-ray fluorescence (XRF), magnetic susceptibility measurements and granulometry, which allow the understanding of alluvial formation and the river dynamic. Radiocarbon dating of alluvial paleosols was also undertaken to provide a secure chronological framework for the sedimentary sequences, with one key sample from the Alaminos tributary dating to approximately 747-762 CE. Preliminary results indicate the presence of fine sediment layers with high magnetic susceptibility and manganese content, which together suggest periods of regular water flow and flooding events. These findings point to relatively stable and humid climatic conditions with consistent rainfall during the early medieval phase, contradicting hypotheses of widespread landscape abandonment in the valley during this time.

The environmental stability implied by the sediment data suggests that the riverbanks and adjacent lands remained suitable for agricultural exploitation, supporting archaeological evidence for continuous human activity. This geoarchaeological approach complements ceramic analyses from the Xeros valley, which reveal a dispersed but ongoing human presence in the Byzantine Early Middle Ages. The integration of sedimentary data with archaeological findings provides a nuanced perspective on land use strategies, indicating that while population density may have declined and settlements dispersed compared to the Late Antique boom, human occupation and agricultural exploitation persisted in the valley.

TOWARDS UNDERSTANDING HUMAN-ENVIRONMENT RELATIONS FROM THE BYZANTINE PERIOD TO THE LATE MIDDLE AGES IN CYPRUS: PRELIMINARY STUDIES FROM THE XEROS VALLEY

Maria Rousou

Malcolm H. Wiener Laboratory for Archaeological Sciences, ASCSA

The study of human-environment relationships and their evolution is crucial for understanding the dynamic interactions between human societies and the environment. It provides insights into resilience, adaptation and sustainability in response to both natural and human-induced pressures. By examining these long-term interactions, we gain valuable context for historical interpretation and contemporary environmental challenges.

This research focuses on the palaeoenvironment of Cyprus from the Early Byzantine era to the Late Middle Ages, a transformative period marked by significant climatic, political and socio-economic changes. The systematic exploration of the Xeros valley offers a unique opportunity to study the long-term dynamics between humans and the environment in Cyprus. This paper presents preliminary archaeobotanical results from geological core sampling conducted at various sites identified and surveyed by the SeSaLaC project in the valley, as well as systematic sampling at the site of Agios Herakleios in Kophinou, currently under excavation. The results help us reconstruct the environment surrounding the site and provide insights into the groups utilising plant resources. Additionally, preliminary findings indicate the introduction of new plant species during the Roman period, which later became significant components of the Cypriot economy.

This contribution also addresses methodological considerations for field research, particularly in sampling for palaeoenvironmental studies. By integrating archaeobotanical data from earlier periods, this study enhances our understanding of the long-term evolution of Cyprus's palaeoenvironment, highlights major research gaps and raises new questions for future archaeobotanical investigations.

“ABANDONMENT DOESN’T MEAN LOST FOREVER”: CULTURAL HERITAGE, MEMORIAL HEALING AND ARCHAEOLOGY FOR WELLBEING IN THE XEROS RIVER VALLEY

Giorgos Papantoniou, Francesco Ripanti and Athanasios Vionis

Trinity College Dublin
University of Birmingham
University of Cyprus

The centrality of the “un-central” landscape of Xeros River valley in Antiquity and its present abandonment are imprinted on collective memory and on the archaeological and modern landscapes. Abandoned Turkish-Cypriot settlements after the 1974 Turkish invasion and the division of the island, Christian and Muslim religious monuments, abandoned military bunkers on the hilltops around Kophinou from the period of inter-communal strife, the medieval tower and the Ottoman watermill of Alaminos, stone bridges of the British Colonial period, abandoned beehives and other exceptional examples of traditional culture on the island comprise landmarks of this collective memory in the landscape of the valley today. At the same time, the presence and coexistence of these monuments in the Xeros valley in the 21st century reflect timeless and current phenomena: prosperity and symbiosis, displacement, immigration and human suffering, creation of national and religious identities, violent contestation, destruction of sacred sites and secular buildings, and abandonment.

The *Unlocking the Sacred Landscapes of Cyprus* (UnSaLa-CY) project combines field archaeology with Digital Humanities, Ethnography, Psychology, Cultural Heritage Management, and Public and Community Archaeology, projecting the memory and historical identity of the communities of the Xeros throughout the ages. Focusing on two sites of sacred character, one related to the Greek-Cypriot Orthodox community (i.e. a medieval church dedicated to the Virgin) and the other to the Turkish-Cypriot Muslim community (i.e. a 20th-century cemetery) in the valley, this paper demonstrates how cultural heritage studies can contribute to healing this sense of abandonment and negative collective memory that characterise this landscape today.

On the other hand, research on archaeology and wellbeing has shown consistent and promising results in recent years. Archaeology-Based Wellbeing Interventions (AWIs) explore how engagement with the past can make a difference to wellbeing, producing outcomes such as socialisation, happiness and self-esteem. AWIs aim to achieve a wellbeing impact on the participants by engaging them with a variety of programmes based on archaeology, including excavations, walks in the historic landscape, photographic sessions and other craft workshops.

Thus, in this contribution, we also reflect on the different forms and dynamics of interaction in AWIs and how they can contribute to mental health and promote inclusiveness, equality, connection and cohesion. The analysis is based on the quantitative and qualitative data collected during the programme ‘ΑρχαιοΛογικά’ delivered in the Xeros Valley between October and December 2023, within the framework of research project “Linking Commu-

nity Archaeology and Wellbeing in the Mediterranean” (LOGGIA). Funded by the European Union as Marie Skłodowska-Curie Postdoctoral Fellowship, LOGGIA has worked with local communities and vulnerable groups on programmes based on this historic landscape and assessed how archaeology practices can contribute to community wellbeing. The project also features a digital follow-up: a reconstruction of the medieval tower of Alaminos in the Xeros within the popular video game Minecraft. This Minecraft world was the focus of a series of outreach activities with adults and schools carried out in October 2024 in the Xeros valley and in Nicosia.

ISBN: 978-9963-2397-4-0